**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**
**УМАНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**
**Факультет соціально-психологічної освіти та фізичної культури**
**Кафедра соціальної педагогіки, соціальної роботи та консультування**

**Допущено до захисту**
« » травня 2026 р.
В.о. зав. кафедри
_____ Галина БОНДАРЕНКО

# КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА «ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ»

Виконала: студентка ІІІ курсу, Р/30 групи д/ф
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо–професійна програма: Соціальна робота
(Соціально–психологічне консультування)
Корой Катерина
Науковий керівник: к. пед. н., доц. **Підвальна Юлія**

Умань – 2026 року

# АНОТАЦІЯ

**Корой Катерина. Профілактика булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти.**

Кваліфікаційна робота першого (бакалаврського) рівня вищої освіти на правах рукопису. Спеціальність 231 Соціальна робота. Умань, 2026.

У роботі досліджено проблему профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти. Розкрито сутність булінгу, його різновиди та особливості прояву в підлітковому середовищі. Уточнено та проаналізовано ключові поняття дослідження, зокрема: «профілактика», «соціальна робота», «булінг», «підліток», «підліткове середовище». Проаналізовано основні причини виникнення булінгу та його негативний вплив на психоемоційний стан, поведінку і соціалізацію підлітків. Особливу увагу приділено визначенню ефективних технологій соціальної роботи та методів профілактичної діяльності щодо попередження булінгу в умовах закладу освіти.

Актуальність роботи зумовлена поширенням випадків булінгу серед підлітків, необхідністю створення безпечного освітнього середовища та посиленням ролі соціальної роботи у профілактиці насильства в учнівському колективі. Важливим є впровадження ефективних форм і методів профілактичної діяльності, спрямованих на формування толерантності, ненасильницької комунікації та позитивної взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей профілактики булінгу серед підлітків у закладі освіти та визначенні ефективних напрямів і методів його запобігання.

Методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація наукової літератури; анкетування, бесіди, спостереження; методи кількісного та якісного аналізу результатів дослідження.

Одержані результати дали змогу визначити основні чинники виникнення булінгу серед підлітків та особливості його прояву в умовах закладу освіти. Встановлено значення комплексної соціально-педагогічної та профілактичної роботи у попередженні булінгу й формуванні безпечного освітнього середовища.

Обґрунтовано ефективність використання тренінгів, просвітницьких заходів, інтерактивних методів роботи та технологій соціальної роботи у профілактиці булінгу.

Ключові слова: булінг, профілактика булінгу, соціальна робота, підлітки, підліткове середовище, заклад освіти, соціальний працівник, безпечне освітнє середовище.

## ABSTRACT

**Koroi Kateryna. Prevention of Bullying Among Adolescents in the Educational Institution Environment.**

Qualification paper for the first (Bachelor's) level of higher education submitted as a manuscript. Specialty 231 Social Work. Uman, 2026.

The paper examines the problem of bullying prevention among adolescents in the environment of an educational institution. The essence of bullying, its types, and specific manifestations in the adolescent environment are revealed. The key concepts of the study are clarified and analyzed, including: "prevention", "social work", "bullying", "adolescent", and "adolescent environment". The main causes of bullying and its negative impact on adolescents' psycho-emotional state, behavior, and socialization are analyzed. Particular attention is paid to identifying effective social work technologies and methods of preventive activity aimed at preventing bullying in educational institutions.

The relevance of the study is determined by the growing number of bullying cases among adolescents, the necessity of creating a safe educational environment, and strengthening the role of social work in preventing violence within student groups. It is important to implement effective forms and methods of preventive activities aimed at developing tolerance, non-violent communication, and positive interaction among participants in the educational process.

The purpose of the study is to provide a theoretical substantiation of the peculiarities of bullying prevention among adolescents in educational institutions and to determine effective directions and methods for its prevention.

Research methods: analysis, synthesis, generalization, and systematization of scientific literature; questionnaires, interviews, observations; methods of quantitative and qualitative analysis of research results.

The obtained results made it possible to identify the main factors causing bullying among adolescents and the peculiarities of its manifestation in educational institutions. The importance of comprehensive socio-pedagogical and preventive work in preventing bullying and creating a safe educational environment has been established. The effectiveness of using trainings, educational activities, interactive methods, and social work technologies in bullying prevention has been substantiated.

Keywords: bullying, bullying prevention, social work, adolescents, adolescent environment, educational institution, social worker, safe educational environment.

| | |
|---|---|
| **ЗМІСТ** | |
| **ВСТУП** | 6 |
| **РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ АКЛАДУ ОСВІТИ** | 11 |
| 1.1. Сутність булінгу, його трактування, різновиди та особливості рояву в умовах освітнього середовища | 11 |
| 1.2. Уточнення ключових понять: «профілактика», «соціальна бота», «булінг», «підліток», «підліткове середовище» | 20 |
| 1.3. Основні принципи й методи дослідження соціальної роботи з ідлітками | 26 |
| **РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ К НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ** | 38 |
| 2.1 Технології соціальної роботи з підлітками, які перебувають у кладних життєвих обставинах, спрямовані на запобігання та протидію улінгу | 38 |
| 2.2. Професійні компетентності, функції та обов'язки соціального рацівника, який працює з підлітками у складних життєвих обставинах | 51 |
| 2.3. Рекомендації щодо профілактики булінгу для дітей, сімей та едагогічних працівників, які стикаються з проблемою проявів булінгу ред підлітків | 64 |
| **ВИСНОВКИ** | 75 |
| **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ** | 79 |

# ВСТУП

**Актуальність теми дослідження** Проблема булінгу серед підлітків у сучасних закладах освіти є надзвичайно актуальною, що зумовлено його значним поширенням та негативним впливом на психоемоційний стан, соціальну адаптацію й навчальну успішність здобувачів освіти. У сучасних умовах поняття «булінг» набуває широкого суспільного резонансу, оскільки охоплює не лише окремі конфліктні ситуації, а й систематичні прояви психологічного, фізичного, економічного та кібернасильства серед учнів.

Особливо вразливим до булінгу є підлітковий вік, що пояснюється специфічними віковими особливостями: емоційною нестабільністю, прагненням до самоствердження, активним формуванням самооцінки та підвищеною чутливістю до соціального статусу в групі однолітків. За таких умов навіть незначні конфлікти можуть набувати системного характеру та трансформуватися у стійкі форми булінгу.

Важливим чинником поширення цього явища є також соціально-сімейне середовище підлітків. Діти з сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, частіше виступають як у ролі жертв, так і ініціаторів агресивної поведінки. Негативний досвід сімейного виховання, зокрема прояви домашнього насильства, може сприяти формуванню як агресивних моделей поведінки, так і заниженої самооцінки, соціальної ізоляції та вразливості до цькування.

За даними міжнародних організацій, зокрема ЮНІСЕФ, значна частина підлітків у світі стикається з проявами булінгу, що підтверджує глобальний характер цієї проблеми. В Україні також спостерігається тенденція до зростання випадків шкільного булінгу, що актуалізує необхідність його системного попередження.

У цьому контексті особливого значення набуває профілактична робота в закладах освіти, яка передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на запобігання булінгу, формування безпечного освітнього середовища та розвиток

толерантних міжособистісних відносин серед учнів. Ефективність такої діяльності можлива лише за умов скоординованої взаємодії педагогічного колективу (вчителів, соціального педагога, практичного психолога), учнів та батьків.

Окремо слід відзначити важливість державної підтримки та нормативно-правового забезпечення заходів із протидії булінгу, що є основою формування цілісної системи соціально-педагогічної профілактики в освітньому середовищі.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена високим рівнем поширеності булінгу серед підлітків, його негативними наслідками для особистісного розвитку, а також необхідністю розробки та впровадження ефективних профілактичних стратегій у закладах освіти.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій** Особливості соціальної роботи з підлітками досліджувалися у наукових працях багатьох вчених, зокрема К. Гофмана, М. Б. Іову, Ф. Лазара, О. Агаркова, О. Бакуліної, Ю. Горемикіної, Л. Дітковської, С. Ілініча, Н. Коляди, М. Лукашевича, І. Мачуліної, О. Михайленко, О. Олійник, С. Омельченко, Т. Опалюк, Л. Петрухан-Щербакової, А. Поляничко, О. Провоторової, Н. Рудкевич, Т. Семигіної, А. Тепляка, В. Тернопольської, А. Тупті, М. Харламова, М. Шевелевої та інших. У їхніх дослідженнях розкриваються етапи, принципи, методичні підходи, форми та технології соціальної роботи з підлітковою аудиторією.

Проблематика профілактики булінгу в підлітковому середовищі також широко представлена у наукових доробках таких дослідників, як В. Андрієнкова, Ж. Безп’ятчук, О. Берзіня, Ю. Бриндіков, В. Бондар, А. Брухлей, В. Булейко, О. Ворощук, А. Гунько, І. Дорожко, Л. Кашкарьова, І. Киричук, О. Кормило, С. Куряча, М. Моруга, Я. Носач, І. Нохріна, А. Поляничко, О. Сергієні, Н. Столярова, В. Стремецька, М. Хараджи, М. Харитова, Д. Ячменьова та інших. У своїх працях науковці підкреслюють високу актуальність проблеми запобігання булінгу в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Особлива увага приділяється підлітковому віку, оскільки саме для нього характерні підвищена емоційність, імпульсивність, схильність до конфліктної та

агресивної поведінки, що значною мірою зумовлює ризик виникнення булінгу в учнівському середовищі.

Таким чином, актуальність проблеми і недостатність її вивчення зумовили вибір теми дослідження **«Профілактика булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти».**

**Мета дослідження** – полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей профілактики булінгу серед підлітків у закладі освіти та визначенні ефективних напрямів і методів його запобігання.

**Відповідно до теми та мети дослідження окреслено такі завдання:**

1. Розкрити сутність булінгу, його різновиди та особливості прояву в умовах закладу освіти.
2. Уточнити та проаналізувати ключові поняття дослідження: «профілактика», «соціальна робота», «булінг», «підліток», «підліткове середовище».
3. Визначити основні принципи та методи дослідження соціальної роботи з підлітками у контексті профілактики булінгу.
4. Охарактеризувати технології соціальної роботи, професійні функції соціального працівника та розробити рекомендації щодо профілактики булінгу серед підлітків.

***Об'єкт дослідження*** **–** процес профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти.

**Предмет дослідження** – зміст, форми та методи профілактики булінгу серед підлітків у закладі освіти.

**Методи дослідження**: теоретичні методи включали аналіз наукової літератури з проблеми булінгу, його проявів та профілактики в умовах закладу освіти; емпіричні методи передбачали вивчення практичного досвіду організації профілактичної роботи з підлітками шляхом спостереження та узагальнення діяльності педагогічних працівників і соціальних служб; елементи аналізу практичного досвіду були спрямовані на визначення ефективності форм і методів профілактики

булінгу, особливостей взаємодії учасників освітнього процесу та умов формування безпечного освітнього середовища.

**Експериментальна база дослідження.** Експериментальною базою для проведення дослідження було обрано Зеленогірський ліцей Зеленогірської селищної ради, Одеської області.

**Теоретичне значення** полягає в тому, що його результати можуть бути використані для поглиблення та вдосконалення теоретичних підходів до розуміння проблеми профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти. Вони сприяють уточненню сутності булінгу, його причин, форм прояву та наслідків для психоемоційного розвитку підлітків, а також визначенню ролі соціального педагога, психолога й педагогічного колективу у створенні безпечного освітнього середовища. Крім того, отримані результати можуть стати основою для розробки профілактичних програм, тренінгів, виховних заходів і методичних рекомендацій щодо попередження булінгу серед учнівської молоді. Вони також можуть бути використані у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів та педагогів у закладах вищої освіти, що сприятиме формуванню у них практичних умінь і навичок щодо виявлення, профілактики та подолання булінгу в освітньому середовищі.

**Практичне значення результатів дослідження** полягає у можливості їх використання в діяльності закладів освіти з метою підвищення ефективності профілактики булінгу серед підлітків та створення безпечного освітнього середовища. Отримані результати можуть бути застосовані у роботі соціальних педагогів, практичних психологів, класних керівників і педагогічних працівників для організації профілактичних заходів, тренінгів, виховних годин та програм, спрямованих на попередження проявів булінгу серед учнівської молоді. Матеріали дослідження можуть бути використані адміністрацією закладів освіти, фахівцями соціально-психологічної служби та педагогами-практиками для вдосконалення системи профілактичної роботи, розвитку навичок ненасильницького спілкування, формування толерантності та позитивного психологічного клімату в учнівському колективі. Крім того, результати дослідження можуть бути корисними у процесі

професійної підготовки майбутніх соціальних працівників, соціальних педагогів і психологів у закладах вищої освіти, сприяючи формуванню у них практичних умінь щодо виявлення, попередження та подолання булінгу в освітньому середовищі.

**Апробація результатів дослідження.** Основні результати дослідження висвітлювалися у виступах на конференціях і семінарах різного рівня, а саме: *всеукраїнських* – Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи» (Умань, 19 листопада 2025 р.).

Матеріали дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної педагогіки соціальної роботи та консультування Уманського національного університету.

**Публікації.** За результатами дослідження опубліковано 1 тези доповідей автора.

**Структура випускної кваліфікаційної роботи.** Робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 83 сторінки, основного тексту – 78 сторінок, список використаних джерел становить 50 найменувань.

# РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

## 1.1. Сутність булінгу, його трактування, різновиди та особливості прояву в умовах освітнього середовища

Булінг як різновид агресивної поведінки, спрямованої проти окремої особи чи групи з метою приниження, домінування або самоствердження через фізичний чи психологічний тиск, набув значного поширення як у світі, так і в країнах із трансформаційними процесами, зокрема в Україні. У сучасних умовах насильство, на жаль, залишається складовою освітнього простору, проявляючись у закладах освіти у вигляді деструктивних та негативних дій. Жорстокість у взаємодії між учнями часто призводить до приниження одних і отримання психологічного задоволення іншими, що свідчить про наявність глибоких міжособистісних деформацій. Посилення уваги науковців до цієї проблеми відображається у зростанні кількості досліджень і публікацій, що підкреслює її актуальність для сучасної психологічної науки та практики. Водночас вивчення агресії та насильства залишається складним і багатогранним, адже охоплює не лише психологічні, а й соціальні та політичні аспекти. Особливої уваги потребує шкільний булінг, який нерідко має прихований характер, що ускладнює його своєчасне виявлення та ефективне подолання [35].

Насильницька поведінка завдає шкоди як фізичному, так і психічному здоров'ю всіх учасників процесу –жертв, агресорів і спостерігачів. При цьому булінг спрямований не лише на завдання шкоди конкретній жертві, а й на формування у соціальному середовищі викривленої моделі поведінки, де насильство

сприймається як прийнятний інструмент досягнення успіху, здобуття влади та авторитету.

Термін «булінг» походить від англійського дієслова *to bully*, що означає «залякувати, цькувати». У Кембриджському словнику англійської мови воно трактується як дії, спрямовані на приниження або залякування особи, яка є слабшою або менш впливовою, а також як примушування її до небажаної поведінки.

Перші наукові згадки про це явище з'явилися у працях Келіла Дьюкса ще на початку XX століття (1905 р.), який описував шкільне цькування. Однак більш системне вивчення булінгу було здійснене пізніше як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками.

Зокрема, Дан Ольвеус у 1978 році ввів поняття «булінг» у науковий обіг. На основі досліджень дитячої агресії, включаючи спостереження за ролями «жертви» та «агресора», він дійшов висновку, що ці ролі формуються не лише під впливом групових процесів, а й через індивідуальні особливості дитини, а також негативний вплив соціального середовища. Учений також виокремив три ключові характеристики булінгу: 1) систематичність і повторюваність дій; 2) агресивний характер поведінки; 3) дисбаланс сил між учасниками.

Ігор Кон розглядав булінг як форму систематичного залякування, жорстокого поводження, а також фізичного чи психологічного терору щодо дитини з боку її однолітків.

Богдан Петренко, заступник директора Українського інституту дослідження екстремізму, підкреслює, що булінг певною мірою можна порівняти зі «зменшеною моделлю терористичної поведінки». З одного боку, агресор чинить тиск на жертву, а з іншого –демонструє всьому колективу, що саме він займає домінуючу позицію. Дослідник також зауважує, що крайні прояви булінгу можуть призводити до формування у підлітків людиноненависницьких установок.

Поняття булінгу в українському законодавстві. В Україні важливі законодавчі зміни щодо протидії булінгу були ухвалені у 2018 році, коли це явище вперше

отримало нормативне закріплення, а з 19 січня 2019 року відповідний закон набрав чинності.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» розширює розуміння цього явища, визначаючи його як дії або бездіяльність учасників освітнього процесу, що мають ознаки насильства. При цьому коло суб'єктів значно розширене: до нього належать не лише вихованці, учні та студенти, а й педагогічні працівники закладів освіти, адміністрація, батьки та інші учасники освітнього процесу.

У законодавчому визначенні булінгу враховуються різні форми насильства, зокрема економічне, сексуальне, психологічне, фізичне, а також насильство із використанням електронних засобів комунікації. Булінг охоплює як дії неповнолітніх щодо інших учасників освітнього процесу, так і насильницькі прояви дорослих щодо дітей, якщо вони призводять до шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Відповідні зміни були внесені до Закону України «Про освіту», який визначає права та обов'язки всіх учасників освітнього процесу, а також до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Останній передбачає адміністративну відповідальність за булінг у вигляді штрафів або виправних робіт.

ЮНІСЕФ визначає булінг як небажану, агресивну поведінку серед школярів, яка має на меті залякування, демонстрацію сили та приниження іншої особи.

Водночас булінг має низку характерних ознак, що дозволяють відрізнити його від звичайного конфлікту чи ситуативної сварки. Зокрема:

- у процесі завжди залучені три сторони: агресор, жертва та спостерігачі;
- він може виникати раптово, коли дитина опиняється в ситуації переслідування або, навпаки, приєднується до агресивної поведінки;
- має негативні наслідки для фізичного та психічного здоров'я всіх учасників взаємодії;
- супроводжується різними формами насильства –фізичним, психологічним або соціальним (образи, шантаж, побиття, залякування, висміювання, псування

речей, поширення чуток, розголошення особистої інформації чи фото в соціальних мережах);

- має систематичний характер і може повторюватися неодноразово, при цьому жертва зазвичай не здатна самостійно йому протистояти;
- у кривдника, як правило, відсутнє почуття провини, а його дії є усвідомленими.

Таким чином, булінг є не одноразовим конфліктом, а стійкою формою деструктивної поведінки, що має тривалий та системний характер і потребує своєчасного виявлення та комплексного реагування.

Булінг –це поняття, яке відносно нещодавно закріпилося в повсякденному вжитку, хоча саме явище існує значно довше. Термін «булінг» походить від англійського *bully*, що означає залякування, знущання або примус через погрози, і використовується для позначення навмисних, систематичних дій, спрямованих на заподіяння шкоди, виклик страху чи встановлення контролю за допомогою агресії. Спочатку це слово функціонувало як елемент розмовної лексики, проте з часом набуло статусу усталеного міжнародного терміна, який охоплює широкий спектр соціальних, психологічних, правових та освітніх аспектів.

Визначають такі основні форми булінгу:

- Фізичний булінг – умисне завдання тілесних ушкоджень, поштовхи, удари, стусани, застосування фізичної сили, інші форми фізичного приниження, образливі жести або дії. До підвидів фізичного булінгу належать грабіж, псування або приховування особистих речей жертви.
- Економічний булінг – проявляється через дрібні крадіжки, пошкодження або знищення одягу та інших особистих речей, вимагання грошей, їжі та інших ресурсів.
- Сексуальний булінг – поєднує фізичний булінг із сексуальним насильством. Цей вид складно розпізнати, оскільки жертва часто боїться повідомляти дорослим, замкнута в собі, прагне до ізоляції і в окремих випадках може робити спроби самогубства.

- Психологічний булінг – форма насильства, спрямована на завдання психоемоційної шкоди через словесні образи, погрози, залякування, шантаж чи переслідування.

З розвитком сучасних електронних технологій насильницькі дії, особливо психологічного та сексуального характеру, часто здійснюються через електронні засоби комунікації, що отримало назву кібербулінг. Це різновид цькування, який передбачає агресивні дії з метою приниження, заподіяння шкоди або дошкулення людині за допомогою Інтернету (електронної пошти, форумів, чатів) та інших електронних пристроїв –мобільних телефонів чи ґаджетів.

Основні прояви кібербулінгу:

- Перепалки (флеймінг) – обмін короткими гнівними повідомленнями в чатах, форумах, дискусійних групах;
- Нападки – систематичне надсилання образливих СМС, повідомлень у месенджерах, постійні дзвінки;
- Обмовляння – поширення принизливої або неправдивої інформації через тексти, фото чи відео;
- Самозванство (перевтілення) – використання чужого акаунта в соцмережах, блогах, пошті або системах миттєвих повідомлень для введення інших в оману;
- Ошуканство – видурювання конфіденційної інформації (текстів, фото, відео) та її розповсюдження;
- Сталкінг (кіберпереслідування) – приховане анонімне спостереження з метою заподіяння психологічної чи фізичної шкоди;
- Хепіслеппінг – зйомка реальних нападів на відео для їх публікації в Інтернеті;
- Кібергрумінг і «спільноти смерті» – використання онлайн-комунікації для маніпуляцій дитиною, у тому числі з метою сексуальної експлуатації або доведення до самогубства.

Постійно з’являються нові форми кібербулінгу, що вимагає підвищеної уваги дорослих до безпеки молоді в Інтернеті та формування у студентів навичок

безпечної поведінки під час користування мережею, особливо якщо вона використовується в навчальному процесі.

Булінг зазвичай характеризують чотирма ключовими компонентами:

1. агресивна та негативна поведінка;
2. систематичність дій;
3. нерівність у взаємостосунках, де учасники мають різний рівень влади та фізичних можливостей;
4. навмисний характер поведінки.

Найнебезпечнішим аспектом булінгу є саме його повторюваність та систематичність у навчальному середовищі. Зазвичай випадки цькування відбуваються у місцях із мінімальним або відсутнім контролем педагогів –у коридорах, туалетах, на сходах, у їдальні, роздягальні та інших подібних просторах.

У поведінковому вимірі булінг проявляється через психологічний тиск, агресивні дії, фізичне насильство, залякування або примус, що мають на меті домінування над іншою особою. Водночас варто зауважити, що на сучасному етапі розвитку науки відсутнє єдине універсальне тлумачення поняття «булінг», оскільки різні науковці інтерпретують його з урахуванням власних підходів і дослідницьких акцентів.

Н. Б. Лащик визначає булінг як умисне, не пов’язане із самозахистом, тривале фізичне або психологічне насильство з боку однієї особи чи групи осіб, які мають певну перевагу над іншими, що найчастіше проявляється в організованих колективах і зумовлене конкретною метою.

Лалак Н. В. та Пеняк В. підкреслюють, що поняття «булінг» тісно пов’язане з такими категоріями, як «насильство» –застосування фізичного впливу або психологічного тиску через погрози щодо слабших чи тих, хто не здатен чинити опір, а також «агресія» – дії, спрямовані на порушення фізичної чи психічної цілісності особи або групи.

Узагальнення наведених підходів дає підстави стверджувати, що булінг є соціально негативним явищем, яке проявляється у формах різноманітного насильства.

Важливим є і правовий аспект трактування цього поняття. Так, Закон України «Про освіту» подає більш розгорнуте визначення булінгу порівняно з Кодексом України про адміністративні правопорушення, акцентуючи на систематичності дій, наявності чітко визначених ролей (булера, потерпілого та, за потреби, спостерігачів), а також на конкретних наслідках, зокрема психологічній чи фізичній шкоді, приниженні, виникненні страху, підпорядкуванні волі агресора та соціальній ізоляції жертви.

Водночас, незважаючи на наявність законодавчого регулювання, практичне застосування та однозначне юридичне тлумачення поняття булінгу залишається складним, що зумовлює необхідність подальшого узгодження теоретичних підходів із реальною практикою.

Одними з перших, хто започаткував системне наукове дослідження булінгу, були норвезькі вчені Д. Олвеус та Е. Роланд. У 1970–1980-х роках вони реалізували масштабні дослідницькі проєкти в освітніх установах Норвегії, що стали підґрунтям для формування ефективних підходів до розуміння природи булінгу, розроблення стратегій його профілактики та практичних методів підтримки постраждалих. Зокрема, Д. Олвеус сьогодні вважається одним із провідних світових експертів у цій галузі.

У контексті України статистичні дані також свідчать про значну поширеність цього явища: орієнтовно близько 60% дітей хоча б раз стикалися з проявами булінгу з боку однолітків. Найчастіше жертвами стають учні, які відзначаються зразковою поведінкою, мають сором’язливий характер або з певних причин перебувають у соціальній ізоляції. Підґрунтям для агресивної поведінки нерідко виступають особливості зовнішності, поведінки, життєвих обставин чи переконань дитини, зокрема виховання в неповній сім’ї, наявність складних життєвих умов або інвалідності.

Водночас приблизно 20% українських школярів визначають себе як жертв булінгу, проте значна частина з них не звертається по допомогу: близько 35% постраждалих не повідомляють батьків про випадки цькування. Крім того, майже

40% свідків булінгу, навіть усвідомлюючи несправедливість ситуації, утримуються від втручання через страх самим стати об’єктом агресії.

Булінг здійснює глибокий і довготривалий негативний вплив на психічне здоров’я дитини, часто спричиняючи психологічні травми, що можуть зберігатися протягом усього життя. Наслідки пережитого цькування нерідко проявляються вже у дорослому віці у вигляді труднощів у міжособистісній взаємодії, порушень емоційної стабільності, нездатності формувати довірливі стосунки або ефективно реалізовувати батьківські функції. Особи, які зазнали булінгу в дитинстві, можуть відчувати труднощі у вихованні власних дітей і не завжди здатні навчити їх протидіяти агресії з боку однолітків.

У наукових дослідженнях булінг здебільшого розглядається в контексті освітнього середовища та визначається як систематичне фізичне або психологічне насильство, що здійснюється однією особою або групою щодо того, хто не має змоги себе захистити. Вчені трактують його як цілеспрямовану й тривалу агресивну поведінку, яка не є реакцією на загрозу, а має характер свідомого приниження, залякування чи психологічного тиску.

Форми прояву булінгу є різноманітними: від вербальних образ, емоційного тиску, маніпуляцій і проявів агресії до фізичного насильства чи соціальної ізоляції, що спрямовані на встановлення домінування та підкорення іншої особи.

Дослідниця А. Борщевська трактує булінг як форму агресивної поведінки, що проявляється у впливі однієї особи на іншу з метою завдання моральної або фізичної шкоди, приниження та утвердження власного домінування.

За визначенням С. Стельмах, булінг розглядається як специфічна форма соціальної взаємодії, у межах якої одна особа або невелика група осіб систематично, майже щоденно, протягом тривалого часу здійснює агресивні дії щодо іншої особи, що призводить до формування у жертви почуття безпорадності та соціального відчуження.

Т. Годецька наголошує, що ключовою ознакою булінгу є емоційне приниження та завдання шкоди почуттям людини. На її думку, булінг проявляється як агресивна

поведінка, спрямована на висловлення негативних емоцій, образливих суджень і знецінення іншої особи [10, с. 5]

І. Лубенець визначає булінг у закладах загальної середньої освіти як умисні, прямі або опосередковані, здебільшого систематичні протиправні дії з боку учнів, спрямовані проти інших учнів всупереч їхній волі. Такі дії можуть проявлятися як у формі фізичного впливу або погроз його застосування, так і у вигляді психологічного тиску, що обмежує свободу поведінки та волевиявлення особи. Наслідками булінгу є порушення прав дитини на безпечне освітнє середовище, повагу, честь, гідність, а також завдання фізичної, моральної, психічної чи матеріальної шкоди [23]

Поширення насильницької поведінки серед дітей часто має тенденцію до загострення, поступово переходячи від окремих проявів цькування до більш небезпечних форм, зокрема радикалізації, насильницького екстремізму та навіть терористичних дій. У зв'язку з цим у сучасному світі значна увага приділяється створенню та впровадженню міжнародних програм, спрямованих на профілактику булінгу серед дітей і підлітків.

Результати численних досліджень, проведених у різних країнах, засвідчують, що булінг є не лише поширеним явищем, а й серйозною загрозою для психічного здоров'я та соціального благополуччя учнів. У центрі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних науковців перебувають різні аспекти цієї проблеми: причини виникнення булінгу, його форми, вплив на постраждалих, а також ефективні шляхи запобігання.

Міжнародні дослідження вказують на багатоманітність проявів булінгу –від фізичної та вербальної агресії до психологічного тиску й соціальної ізоляції. Особливої актуальності в останні роки набуває кібербулінг, який значно ускладнює своєчасне виявлення та реагування на агресивну поведінку. В українському науковому дискурсі основна увага зосереджується на особливостях прояву булінгу в освітньому середовищі, з урахуванням культурних і соціальних чинників, що сприяють його поширенню.

Узагальнення наукових джерел засвідчує складний і багатогранний характер проблеми булінгу, а також підкреслює необхідність її ґрунтовного вивчення для розроблення ефективних профілактичних підходів у сфері психологічної та соціальної роботи. Саме глибоке розуміння умов виникнення, факторів ризику та механізмів впливу булінгу створює підґрунтя для формування цілісної системи протидії насильству в освітньому середовищі та забезпечення його безпечності.

У міжнародному науковому дискурсі булінг розглядається як складне соціально-психологічне явище, що істотно впливає на психоемоційний стан особистості та характер її міжособистісних взаємин. Вітчизняні дослідження доповнюють це бачення, акцентуючи увагу на особливостях української освітньої системи та соціокультурних чинниках, які сприяють поширенню й закріпленню практик цькування в учнівському середовищі.

Зокрема, такі національні особливості, як недостатній рівень психологічної підтримки, обмежена обізнаність учасників освітнього процесу та певна толерантність до проявів агресії в суспільстві, дозволяють глибше зрозуміти умови, за яких булінг набуває системного характеру. Використання порівняльного підходу, що передбачає зіставлення результатів міжнародних і українських досліджень, виступає важливою передумовою для створення дієвих профілактичних стратегій. Це дає змогу не лише адаптувати ефективні світові практики до національного контексту, а й сформувати комплексну систему психологічної та соціальної підтримки підлітків у межах освітнього простору.

Отже, булінг у межах освітнього середовища слід розглядати як складне й багатогранне явище, що охоплює соціальні, психологічні, правові та культурні аспекти. Він проявляється у різних формах –від фізичного та психологічного тиску до кібербулінгу й мобінгу –і залишає тривалі наслідки як для жертв, так і для загальної атмосфери навчального закладу. Наявність як міжнародних, так і національних досліджень підтверджує його глобальне поширення, водночас український контекст вирізняється специфічними соціокультурними чинниками. Усвідомлення сутності булінгу та його проявів є необхідною передумовою для розробки ефективних превентивних заходів у системі освіти.

## 1.2. Уточнення ключових понять: «профілактика», «соціальна робота», «булінг», «підліток», «підліткове середовище»

Для ґрунтовного осмислення теми даного дослідження доцільно визначити сутність ключових понять, таких як «профілактика», «соціальна робота», «булінг», «підліток» та «підліткове середовище». Розглянемо наукові підходи до трактування цих термінів з метою вироблення власних висновків. Почнемо з аналізу наукових позицій щодо поняття «профілактика» у сучасній літературі.

Т. Журавель зазначає, що поняття «профілактика» є поліаспектним і використовується у різних наукових галузях. Так, цей термін зустрічається у психіатрії та психології, медицині, валеології, юриспруденції, соціології та інших сферах [12].

У медичному та валеологічному аспектах профілактика розглядається як комплекс заходів, спрямованих на забезпечення високого рівня здоров'я населення, підтримку творчого довголіття, усунення причин захворювань, покращення умов праці, побуту та відпочинку, а також охорону навколишнього середовища.

У психіатрії та психології поняття «профілактика» трактують як сукупність дій, спрямованих на попередження психічних та поведінкових розладів, підтримку психічного благополуччя, раннє виявлення хвороб, запобігання їхньому рецидиву та переходу у хронічні форми. Варто відмітити, що медичний і психолого-психіатричний підходи мають спільну мету – попередження негативних явищ та шкідливих процесів.

Юридичний аспект профілактики акцентує на виявленні, обмеженні або усуненні факторів, які спричиняють протиправні дії, як у загальному, так і в окремих видах правопорушень. У соціальному контексті профілактика визначається як система заходів, що спрямовані на:

1. охорону здоров'я населення;
2. покращення фізичного розвитку громадян;
3. забезпечення довголіття;

4. попередження виникнення асоціальних явищ, факторів і процесів.

Таким чином, поняття «профілактика» охоплює медичні, психологічні, правові та соціальні виміри, що робить його універсальним інструментом запобігання негативним явищам у суспільстві, зокрема й у підлітковому середовищі [17, с. 98].

Отже, можна зробити висновок, що поняття «профілактика» доцільно розуміти як комплекс заходів, спрямованих на попередження виникнення негативних явищ і дій, а також на покращення стану здоров'я та якості життя. Оскільки тема нашого дослідження пов'язана із соціальною роботою, доцільним є розгляд поняття «профілактика» саме у соціальному контексті, тобто як соціальна профілактика.

За словами А. Поляничка, соціальна профілактика є напрямом діяльності соціального та педагогічного характеру, що реалізується через комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних та психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження та обмеження проявів негативних явищ у соціумі [31].

В. Трофіменко наголошує, що соціальну профілактику не слід розглядати виключно як спеціально організовані заходи, спрямовані на попередження розвитку негативних соціальних явищ. На його думку, оптимальним підходом до розуміння терміну «соціальна профілактика» є заходи, які спрямовані на підвищення якості життя людей, збереження та зміцнення їхнього здоров'я [40]. М. Козирєв зазначає, що об'єктом соціальної профілактики у широкому сенсі є соціум або суспільство, тоді як у вузькому сенсі –окремі його члени або соціальні групи. Суб'єктами профілактичної діяльності виступають спеціально створені організації та установи, фахівці, а також окремі особи чи волонтери, зацікавлені у попередженні та подоланні соціальних проблем та забезпечені необхідними ресурсами (інтелектуальними, фінансовими, методичними тощо) [24, с. 77].

Отже, соціальна профілактика – це комплекс заходів, спрямованих на попередження виникнення негативних соціальних явищ та покращення загального стану життя членів соціуму.

За Т. Журавелем, соціальна профілактика поділяється на два основні види:

Загальна профілактика – передбачає проведення загальних превентивних і корекційних заходів, які мають як суспільний, так і особистісний характер, та спрямовані на попередження проявів негативних суспільних явищ.

Спеціальна профілактика – орієнтована на роботу з окремими групами, що перебувають у зоні ризику щодо певних негативних явищ, і включає заходи, спрямовані на запобігання їх виникненню серед цих груп [12, с. 102]. У контексті освітнього середовища загальна профілактика може включати формування у школярів навичок конструктивного спілкування, розвиток емпатії та цінностей толерантності, проведення освітніх лекцій і тренінгів про небезпеку насильства та булінгу. Спеціальна профілактика, своєю чергою, спрямована на роботу з учнями, які перебувають у групі ризику стати жертвами або ініціаторами булінгу. До таких заходів належить індивідуальне консультування, психолого-педагогічна підтримка, соціальні проєкти, а також організація груп взаємопідтримки.

Таким чином, поєднання загальної та спеціальної профілактики дозволяє не лише зменшити рівень проявів булінгу в навчальному середовищі, а й сприяти створенню безпечної, сприятливої атмосфери для розвитку соціальних і комунікативних навичок підлітків.

Перейдемо до аналізу існуючих підходів до визначення поняття «соціальна робота» у сучасній науковій літературі.

Н. Кривоконь зазначає, що соціальна робота є цілеспрямованою діяльністю у суспільстві через уповноважені органи, яка спрямована на забезпечення належного соціального, культурного та матеріального рівня життя членів суспільства та надання допомоги різним категоріям людей [20, с. 55].

Ю. Орешета визначає соціальну роботу як діяльність, що має на меті вирішення сукупності проблем у контексті «особистість – навколишнє середовище». Вона підкреслює, що соціальна робота повинна задовольняти наявні суспільні потреби. Соціальні працівники, у свою чергу, планують, реалізують та оцінюють соціальні програми, спрямовані на підтримку окремих груп населення [29, с. 125].

Отже, соціальна робота – це діяльність соціальних працівників, спрямована на суспільство або окремих його членів, метою якої є попередження, вирішення та мінімізація соціальних проблем.

Н. Кривоконь доповнює, що соціальна робота спирається на певні принципи, які визначають її ефективність та спрямованість. До них належать:

1. Універсальність – надання допомоги всім верствам населення незалежно від соціального статусу;
2. Охорона соціальних прав – захист прав та інтересів клієнтів у соціальному середовищі;
3. Соціальне реагування – оперативне реагування на потреби та проблеми окремих осіб чи груп;
4. Профілактична спрямованість – попередження соціальних проблем і негативних явищ;
5. Клієнтоцентризм – орієнтація на потреби та інтереси клієнта;
6. Опора на власні сили клієнта – стимулювання самостійності та активності клієнта;
7. Активізація – заохочення до активної участі в соціальному житті;
8. Максимізація соціальних ресурсів – ефективне використання доступних ресурсів для підтримки клієнта;
9. Конфіденційність – збереження приватності та інформаційної безпеки клієнта;
10. Толерантність – повага до особистісних та культурних відмінностей [20, с. 58].

Таким чином, дотримання цих принципів забезпечує комплексний та професійний підхід соціальної роботи, що є особливо важливим у сфері профілактики негативних явищ, зокрема булінгу серед підлітків.

Ю. Орешета зазначає, що суб’єктом соціальної роботи є соціальні працівники, які забезпечують вирішення соціальних проблем громадян, організовують та проводять профілактичні заходи, спрямовані на запобігання виникненню негативних соціальних явищ та подій. Об’єкт соціальної роботи відповідає об’єкту

соціальної профілактики і може охоплювати як суспільство в цілому, так і окремих громадян або соціальні групи, які потребують соціальної підтримки [29, с. 127].

Відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю», фахівець із соціальної роботи –це особа, яка має відповідну спеціальну освіту і здійснює соціальну роботу з різними категоріями дітей та молоді або відповідними соціальними групами на професійних чи волонтерських засадах [33].

Ще одним ключовим поняттям нашого дослідження є «булінг». Згідно з Д. Сорочаном, термін «булінг» має англійське походження і походить від дієслова *to bully*, що дослівно перекладається як «залякування, цькування». Вчений визначає булінг як систематичне агресивне переслідування, цькування та залякування з використанням фізичної сили, спрямоване на примус або домінування. Проблема булінгу у науковому середовищі є відносно новою: початок її вивчення датується 1970-ми роками. Першим дослідником, який вивчав булінг у соціальному середовищі, був скандинавський учений Девід Олвеус, який визначав його як особливий вид насильства, коли одна людина або група фізично нападає чи загрожує іншій, що є слабшою і не здатна захиститися ні фізично, ні морально [57, с. 14]. Н. Лалак описує булінг як агресивну поведінку щодо окремої особи або групи, спрямовану на приниження, домінування та фізичне чи психологічне самоствердження [29, с. 134].

Д. Сорочан визначає специфічні ознаки булінгу, серед яких регулярна повторюваність протягом певного часу та те, що суб'єкти взаємодії («кривдник» і «жертва») зазвичай належать до однієї соціальної групи [37, с. 14]. У науковій літературі зазначено, що прояви булінгу виникають під впливом різних чинників. Зокрема, Ю. Бриндіков виділяє такі фактори: фізичні вади (порушення слуху, зору, координації рухів тощо); поведінкові особливості (замкненість, пасивність, сором'язливість, покірність, надмірна відкритість, імпульсивність); особливості зовнішності підлітка (руде волосся, нерівні ноги, вага тіла та ін.) [7, с. 225]. Водночас, Є. Соболь виділяє наступні чинники: зовнішній вигляд (зріст, вага, національна приналежність, фізичні чи розумові вади), навчальна успішність або її відсутність, матеріальний стан, а також тип характеру чи темпераменту (інтроверт,

меланхолік, низька самооцінка тощо) [36, с. 5]. Такий підхід дозволяє комплексно оцінити передумови виникнення булінгу та спрямувати профілактичну роботу у шкільному середовищі.

Д. Сорочан зазначає, що булінг має тісний зв'язок із поняттями «агресія» та «насильство» [37, с. 16]. Н. Лалак підкреслює, що прояви булінгу досить часто спостерігаються у шкільному середовищі та визначає шкільний булінг як складне, системне та комплексне соціально-психологічне явище, що розвивається в умовах ворожості, страху та конфліктності. Дослідниця наголошує, що найбільша тенденція до виникнення проявів булінгу у школі спостерігається серед учнів підліткового віку [29, с. 134].

Підлітковий вік є складним періодом у житті людини, тому для визначення образу особистості підлітка доцільним є розгляд особливостей цього вікового етапу. Р. Павелків зазначає, що підлітковий вік охоплює період між 10–12 та 14–15 роками та є перехідним, оскільки відображає перехід особистості від дитинства до дорослості [30, с. 178]. О. Ворощук наголошує, що у психолого-педагогічній літературі підлітковий вік часто характеризується як «важкий», «критичний» та «конфліктний», що пояснюється емоційністю, неадекватною самооцінкою, агресивністю та конфліктністю особистості [10]. В. Чумак додає, що в цей період відбувається активний фізичний розвиток людини, інтенсивно формується її емоційна та інтелектуальна сфера, а міжособистісні стосунки з однолітками набувають особливої значущості [42, с. 63]. Р. Кацавець підкреслює, що підлітковий вік супроводжується віковою кризою, яка обумовлена особливостями фізичного, емоційного та соціального розвитку.

1. взаємини з сім'єю;
2. соціальний статус серед однолітків;
3. навчальні досягнення;
4. розвиток пізнавальних здібностей;
5. сформованість творчих інтересів;
6. фізіологічні особливості [21, с. 56].

Ці особливості роблять підлітків більш вразливими до проявів булінгу, що підкреслює необхідність ефективної профілактичної та соціально-педагогічної роботи у закладах освіти.

Р. Павелків виділяє основні причини, що роблять підлітковий вік критичним:

1. невідповідність обов'язків і прав підлітка суспільним вимогам;
2. швидкі фізіологічні та психологічні зміни в розвитку;
3. прояви накопичених виховних недоліків;
4. психологічні зміни, пов'язані зі статевим дозріванням та формуванням самосприйняття;
5. поступове усвідомлення підлітками власного місця та ролі в родині [41, с. 180].

Р. Кацавець додає, що підлітковий вік супроводжується формуванням нових особистісних рис, зокрема:

1. почуття дорослості та ставлення до себе як до дорослого;
2. розвиток самосвідомості;
3. формування ідеалу особистості;
4. схильність до рефлексії;
5. інтерес до протилежної статі та статеве дозрівання;
6. підвищена збудливість;
7. часта зміна настрою;
8. розвиток вольових якостей;
9. потреба в самоствердженні та самовдосконаленні, прагнення до діяльності з особистісним сенсом;
10. процес самовизначення [21, с. 59].

Таким чином, підліток віком 10–15 років перебуває на етапі активних фізіологічних і психологічних змін, що сприяють формуванню почуття дорослості, посиленню проявів агресії та конфліктності, а також нестійкості емоційного стану.

Перейдемо до аналізу поняття «підліткове середовище». Для цього спочатку доцільно визначити опорний термін – «соціальне середовище». Згідно з О. Ворощуком, соціальне середовище – це сукупність суспільних відносин,

що формуються в суспільстві, включаючи уклад життя, традиції, соціально-побутові умови, обстановку та людей, об’єднаних спільністю цих умов, а також домінуючі суспільні ідеї та цінності [9].

Варто відзначити, що у науковій літературі поки що немає однозначного визначення терміну «підліткове середовище». Проте, враховуючи розгляд особливостей підліткового віку та характерні риси особистості підлітка, можна сформулювати власне тлумачення. Таким чином, підліткове середовище можна розглядати як соціальне середовище, де основними його учасниками є особистості підліткового віку, що взаємодіють між собою та впливають на формування їх соціальних і психологічних рис.

Отже, у процесі дослідження ми уточнили значення ключових понять, таких як: «профілактика», «соціальна робота», «булінг», «підліток» та «підліткове середовище», а також сформулювали власні висновки щодо їх змісту в контексті нашої теми.

### 1.3. Основні принципи й методи дослідження соціальної роботи з підлітками

Соціальна робота з підлітками є складним і багатовимірним процесом, що потребує ґрунтовного наукового дослідження. Особливості підліткового віку, зокрема активний психофізіологічний розвиток, формування ціннісних орієнтацій, підвищена емоційність і вразливість, зумовлюють необхідність використання комплексних підходів до вивчення їхніх потреб, проблем і соціального становища. Саме тому дослідження у сфері соціальної роботи з підлітками базується на системі науково обґрунтованих принципів і методів, які забезпечують об’єктивність, достовірність та практичну значущість отриманих результатів.

До основних принципів дослідження соціальної роботи з підлітками належать принцип гуманізму, який передбачає повагу до особистості підлітка, визнання його прав і свобод; принцип системності, що дозволяє розглядати підлітка як частину ширшої соціальної системи (родини, школи, громади); принцип індивідуального підходу, який враховує унікальні особливості кожної дитини; а також принцип конфіденційності, що гарантує збереження особистої інформації. Важливим є і

принцип науковості, який забезпечує використання перевірених методик і підходів у процесі дослідження.

Методи дослідження соціальної роботи з підлітками охоплюють як загальнонаукові, так і спеціальні методи. До загальнонаукових належать аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація наукових джерел. Серед емпіричних методів важливе місце займають спостереження, бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування, а також аналіз документів. Значної ефективності набувають соціально-психологічні методи, які дозволяють глибше зрозуміти внутрішній світ підлітка, його мотивацію та поведінкові реакції.

Соціальна робота з різними віковими категоріями населення базується на відповідних принципах і методах дослідження, які мають свою специфіку залежно від особливостей цільової групи. Особливої уваги потребують діти підліткового віку, адже цей період характеризується інтенсивними змінами у фізичному, психологічному та соціальному розвитку особистості. Саме тому дослідження соціальної роботи з підлітками потребує комплексного, науково обґрунтованого підходу.

У зв'язку з цим доцільно розглянути основні принципи та методи дослідження соціальної роботи з представниками зазначеної вікової категорії. Насамперед варто зосередити увагу на принципах, які визначають загальні вимоги до організації та проведення дослідження, забезпечують його етичність, об'єктивність і результативність, а також сприяють глибшому розумінню соціальних проблем підлітків та шляхів їх вирішення.

В. Тернопільська трактує принципи дослідження соціальної роботи як базові засади, що визначають правила діяльності у сфері надання соціальних послуг населенню та здійснення відповідних втручань [39, с. 310].

О. Бакуліна підкреслює, що соціальна робота в будь-якому випадку має ґрунтуватися на системі загальних принципів, серед яких виокремлюються:

1. Визнання гідності кожної людини.
2. Забезпечення та підтримка прав людини.
3. Утвердження соціальної справедливості.

4. Підтримка права особистості на самовизначення.
5. Забезпечення права на участь у суспільному житті.
6. Дотримання конфіденційності та поваги до приватності.
7. Сприйняття людини як цілісної особистості.
8. Етичне використання сучасних технологій і соціальних медіа.
9. Дотримання принципів професійної доброчесності [3, с. 193].

Зазначені принципи формують етичну та професійну основу соціальної роботи, визначаючи спрямованість діяльності фахівців на забезпечення добробуту людини та захист її прав. Вони виступають орієнтирами у процесі прийняття рішень, організації взаємодії з клієнтами та впровадження соціальних інтервенцій.

М. Лукашевич, у свою чергу, виокремлює такі загальні принципи дослідження соціальної роботи:

Клієнтоцентризм – діяльність соціальної роботи має бути орієнтована на конкретну особу або соціальну групу, яким приділяється особлива увага.

Опора на внутрішні ресурси клієнта – передбачає активне залучення клієнта до процесу усвідомлення власних проблем, труднощів і сильних сторін.

Наснаження (активізація) – спрямований на підвищення рівня впевненості в собі та самооцінки учасників соціальної роботи.

Максимальне використання соціальних ресурсів – полягає у широкому залученні наявних соціальних можливостей і ресурсів у процесі надання допомоги.

Конфіденційність – передбачає обов’язок соціальних працівників не розголошувати особисту інформацію про клієнтів і специфіку надання їм допомоги.

Толерантність – соціальна робота має здійснюватися на засадах поваги до кожної особистості, з урахуванням її індивідуальних особливостей і проявів.

Професійна доброчесність і дотримання професійних меж – передбачає чесність соціальних працівників у процесі діяльності, а також відповідальність у звітуванні щодо взаємодії з клієнтами. Водночас усі дії фахівців мають відбуватися в межах професійної компетентності, із дотриманням ділового стилю та етичних стандартів [30, с. 93].

Ми поділяємо позицію науковців щодо визначених принципів соціальної роботи, оскільки саме вони є основою для ефективного надання соціальних послуг і реалізації різних форм соціальної підтримки.

Отже, проаналізувавши загальні принципи дослідження соціальної роботи, доцільно перейти до розгляду специфіки принципів її дослідження у роботі з дітьми підліткового віку.

О. Агарков наголошує, що соціальна робота з підлітками має базуватися на низці спеціальних принципів, серед яких:

1. Інтеграція – у процесі соціальної роботи забезпечується узгодженість дій та їх взаємне доповнення, що сприяє цілісності впливу на підлітка.
2. Системність – соціальна робота з підлітками повинна здійснюватися регулярно та розглядатися як цілісна система взаємопов'язаних заходів.
3. Об'єктивність у взаємодії з підлітками – соціальні працівники мають дотримуватися неупередженої позиції у процесі роботи з підлітками.
4. Активність – передбачає створення спеціально організованого розвивально-виховного середовища, що стимулює діяльність і розвиток підлітків.
5. Стабільність – динамічне розвивальне середовище має забезпечувати сталі умови для позитивних змін у поведінці та соціальному середовищі підлітків.
6. Позитивне емоційне середовище – соціальна робота повинна відбуватися в умовах доброзичливої та емоційно сприятливої атмосфери [1, с. 88].

Т. Семигіна, у свою чергу, визначає такі принципи дослідження соціальної роботи з підлітками:

Принцип індивідуально-особистісного підходу – передбачає врахування індивідуальних особливостей кожного підлітка у процесі соціальної роботи.

Принцип опори на позитивні якості особистості підлітка – орієнтує фахівця на виявлення та розвиток сильних сторін дитини.

Принцип об'єктивності – вимагає неупередженого ставлення до підлітка та його життєвих обставин.

Принцип конфіденційності – гарантує збереження особистої інформації підлітка та недопущення її розголошення [5, с. 59].

Розглянувши ключові принципи дослідження соціальної роботи з підлітками у контексті протидії булінгу, доцільно перейти до аналізу методів її вивчення.

О. Агарков визначає метод дослідження як спосіб отримання наукових фактів, що здійснюється відповідно до методологічних принципів [1, с. 90].

С. Омельченко зазначає, що в соціальній роботі з цією категорією осіб найчастіше застосовуються загальнонаукові методи дослідження, які поділяються на: методи емпіричного дослідження; методи теоретичного дослідження; комплексні методи, які можуть використовуватися як у теоретичному, так і в емпіричному аналізі.

Отже, до першої групи загальнонаукових методів, що застосовуються в емпіричних дослідженнях, належать такі методи, як: спостереження, порівняння, вимірювання та експеримент. При цьому слід зазначити, що спостереження може здійснюватися у різних формах: відкритій або прихованій, а також у лабораторних, польових чи змішаних умовах (лабораторно-польове).

Експеримент, у свою чергу, реалізується через кілька послідовних етапів: констатувальний, на якому визначається початковий стан досліджуваного явища або критерію; формувальний, що передбачає цілеспрямований вплив на об’єкт дослідження; та контрольний, під час якого здійснюється повторне вимірювання з метою оцінки змін після проведеного впливу.

До методів теоретичного дослідження належать: сходження від абстрактного до конкретного, ідеалізація, формалізація та аксіоматичний метод. Водночас такі методи, як абстрагування, аналіз і синтез, індукція та дедукція, а також моделювання можуть застосовуватися як у теоретичних, так і в емпіричних дослідженнях [38, с. 86].

Т. Семигіна зазначає, що в соціальній роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема в умовах протидії булінгу, застосовується комплекс загальнонаукових, педагогічних, соціологічних та психологічних методів дослідження.

До загальнонаукових методів дослідниця відносить:

1. системний і структурно-функціональний аналіз;

2. опитування (у формі інтерв’ю та анкетування);
3. спостереження;
4. експертне оцінювання;
5. експеримент;
6. методи кількісного та якісного аналізу отриманих даних.

Окремо Т. Семигіна виокремлює педагогічні методи дослідження в соціальній роботі, до яких належать:

1. педагогічне спостереження;
2. педагогічний експеримент.

Що стосується соціологічних методів, науковиця виділяє такі:

1. поштове та телефонне опитування;
2. контент-аналіз;
3. групове інтерв’ю;
4. метод фокус-груп [29].

Т. Семигіна підкреслює, що в соціальній роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, досить часто застосовуються психологічні методи дослідження. До них належать:

1. тестування;
2. проективні методики;
3. аналіз продуктів діяльності;
4. аналіз незалежних характеристик [54, с. 66].

В. Тернопільська також акцентує увагу на тому, що соціальна робота з підлітками включає обов’язковий діагностичний компонент, який реалізується за допомогою таких методів:

1. спостереження;
2. бесіда;
3. тестування;
4. проективні методики;
5. опитувальники, спрямовані на виявлення особистісних особливостей [62, с. 321].

Погоджуючись із позиціями науковців, варто зазначити, що діагностичний напрям є надзвичайно важливим у соціальній роботі з підлітками. Саме результати діагностики дають змогу визначити актуальні проблеми, обрати оптимальні шляхи подальшого втручання та сформулювати основні завдання соціальної роботи.

С. Омельченко визначає, що серед найбільш уживаних методів дослідження в соціальній роботі з підлітками, які зазнають булінгу, переважають такі науково-дослідні інструменти, як: інтерв'ю, соціологічне опитування, експертна оцінка, експертний прогноз та бібліографічний метод [28, с. 84].

О. Агарков, у свою чергу, до найпоширеніших методів дослідження у практиці соціального працівника з підлітками відносить анкетування, тестування та опитування [1, с. 98]. Зазначені підходи є достатньо ефективними, оскільки дозволяють отримати як кількісну, так і якісну інформацію про стан підлітків, їхні потреби та проблеми. Ми погоджуємося з науковцями щодо доцільності застосування цих методів у роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах і потерпають від булінгу.

У контексті соціальної роботи окремо варто звернути увагу на соціологічний експеримент як специфічний метод дослідження. Т. Семигіна визначає його як спосіб отримання інформації про кількісні та якісні зміни показників діяльності соціального об'єкта внаслідок цілеспрямованого впливу нових, запроваджених або змінених експериментатором контрольованих факторів [5, с. 79].

Застосування соціологічного експерименту в роботі з підлітками дозволяє не лише фіксувати зміни у їхній поведінці та соціальному функціонуванні, а й оцінювати ефективність впроваджених соціально-педагогічних програм і заходів, спрямованих на профілактику та подолання булінгу.

Також важливо підкреслити значущість використання методу соціометрії в соціальній роботі з підлітками, які зазнають булінгу. О. Агарков визначає соціометрію як метод дослідження, що дає змогу вивчати внутрішньогрупові зв'язки шляхом виявлення характеру взаємин між членами колективу [1, с. 101].

На нашу думку, застосування соціометричного методу є особливо доцільним у роботі з підлітками, які стикаються з проявами булінгу. Це зумовлено тим, що він

дозволяє детально проаналізувати систему міжособистісних відносин у групі, виявити неформальну структуру класного колективу, визначити соціальні ролі його учасників, а також окреслити потенційних агресорів, жертв і нейтральних осіб.

Отже, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дослідження в соціальній роботі з дітьми підліткового віку ґрунтується на системі визначених принципів і передбачає комплексне використання різноманітних методів, які забезпечують ефективне вивчення соціальних процесів та явищ у підлітковому середовищі.

Таким чином, проаналізувавши сучасний стан дослідження проблеми профілактики булінгу в підлітковому середовищі у науковій літературі, можна зробити висновок, що ця проблематика розглядається у трьох основних площинах: теоретичній, методичній та практичній. Науковці активно розробляють профілактичні програми, спрямовані на попередження та подолання булінгу серед підлітків, а також пропонують різноманітні підходи, напрями та методи вирішення цієї актуальної соціальної проблеми.

У ході дослідження нами було уточнено зміст основних категорій, що становлять понятійний апарат роботи, зокрема: «профілактика», «соціальна робота», «булінг», «підліток», «підліткове середовище», а також сформульовано власні узагальнення щодо їх розуміння.

Зокрема, профілактика розглядається як система цілеспрямованих заходів, спрямованих на попередження виникнення негативних явищ і підвищення якості життя та стану здоров’я. Соціальна профілактика – це сукупність дій, орієнтованих на запобігання соціальним проблемам і покращення життєдіяльності членів суспільства. Соціальна робота визначається як професійна діяльність соціальних працівників, спрямована на допомогу окремим особам або групам населення з метою вирішення або попередження їхніх соціальних проблем.

Булінг трактується як систематичні фізичні або психологічні насильницькі дії, що мають тривалий, повторюваний і комплексний характер. Підліток – це особа віком приблизно 10–15 років, яка перебуває у періоді інтенсивних фізіологічних і

психологічних змін, що супроводжуються формуванням почуття дорослості, емоційною нестабільністю, підвищеною конфліктністю та можливими проявами агресивної поведінки. Підліткове середовище – це специфічне соціальне середовище, в якому домінують міжособистісні взаємодії осіб підліткового віку.

Нами було розглянуто принципи та методи дослідження соціальної роботи з дітьми підліткового віку. Узагальнюючи, слід зазначити, що дослідження у цій сфері базується на таких основних принципах: конфіденційності, індивідуально-особистісного підходу до підлітка, орієнтації на його позитивні якості, об'єктивності, інтеграції, системності, активності, стабільності та створенні позитивного емоційного середовища.

У процесі соціальної роботи з підлітками застосовуються різні групи методів дослідження, зокрема теоретичні, емпіричні та теоретико-емпіричні. Загалом їх можна класифікувати на загальнонаукові, педагогічні, психологічні та соціологічні.

Найбільш поширеними методами дослідження в соціальній роботі з підлітками є: опитування, анкетування, тестування, інтерв'ю, соціологічний експеримент, а також соціометрія. Застосування цих методів дозволяє комплексно вивчати особливості підліткового середовища, виявляти проблеми міжособистісних взаємин та визначати ефективні шляхи профілактики і подолання негативних явищ, зокрема булінгу.

Варто також наголосити, що ефективність дослідження соціальної роботи з підлітками значною мірою залежить від комплексного поєднання різних методів та принципів. Саме інтеграція теоретичних підходів із практичними інструментами дає можливість отримати більш повну та об'єктивну картину соціальних процесів у підлітковому середовищі.

Крім того, важливим є постійне оновлення та адаптація методичного інструментарію відповідно до сучасних соціальних викликів, зокрема поширення кібербулінгу та змін у підлітковій комунікації. Це зумовлює необхідність використання не лише традиційних, але й інноваційних методів дослідження, що

дозволяють більш точно виявляти ризики та своєчасно реагувати на них у практиці соціальної роботи.

Також слід підкреслити, що застосування зазначених методів у соціальній роботі з підлітками має не лише діагностичне, а й прогностичне значення. Вони дозволяють не тільки фіксувати наявний стан міжособистісних взаємин у колективі, а й передбачати можливі ризики виникнення або поширення булінгу в підлітковому середовищі.

Окремо важливо відзначити роль соціального працівника як дослідника, який повинен уміти правильно інтерпретувати отримані дані, забезпечувати їх об’єктивність та використовувати результати дослідження для розробки ефективних профілактичних і корекційних заходів. Саме це забезпечує практичну цінність наукового підходу в соціальній роботі з підлітками.

# РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ БУЛІНГУ В ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ ЯК НАПРЯМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

## 2.1. Технології соціальної роботи з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, спрямовані на запобігання та протидію булінгу

У сучасних умовах соціальна робота з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, набуває особливої актуальності, оскільки саме ця категорія дітей є більш вразливою до проявів насильства, зокрема булінгу. У зв'язку з цим важливого значення набуває застосування ефективних соціальних технологій, спрямованих на профілактику, виявлення та подолання цього негативного явища. Технології соціальної роботи у зазначеному контексті розглядаються як система методів, прийомів і засобів професійної діяльності соціального працівника, що спрямовані на надання допомоги підліткам, їх соціальну підтримку, корекцію поведінки та формування безпечного освітнього середовища. Їх використання дозволяє не лише реагувати на вже наявні випадки булінгу, а й здійснювати його превенцію.

До основних технологій соціальної роботи з підлітками у ситуаціях ризику належать індивідуальна соціальна робота, групова робота, консультування, соціально-педагогічний супровід, кризове втручання, а також соціально-профілактичні заходи. Особливе місце займає робота з мікросоціальним середовищем підлітка –сім'єю, навчальним закладом та однолітками, оскільки саме ці фактори значною мірою впливають на формування поведінкових моделей. Важливим напрямом є також просвітницька діяльність, спрямована на формування у підлітків толерантності, емпатії, навичок ненасильницького спілкування та конструктивного вирішення конфліктів. Окрему роль відіграє психологічна

підтримка як жертв булінгу, так і осіб, які демонструють агресивну поведінку, з метою корекції їх соціальних установок.

Таким чином, комплексне використання технологій соціальної роботи дає змогу створити ефективну систему протидії булінгу в підлітковому середовищі та сприяє формуванню безпечного, підтримувального та гармонійного соціального простору для розвитку особистості.

Однією з важливих цільових груп соціальної роботи є підлітки, які перебувають у складних життєвих обставинах. Саме ця категорія дітей потребує особливої уваги з боку фахівців соціальної сфери, оскільки вони частіше за інших стикаються з різноманітними соціальними, психологічними та поведінковими труднощами, що можуть ускладнювати їхню соціалізацію та розвиток. У зв'язку з цим важливо більш детально розглянути специфіку соціальної роботи з такими підлітками, а також охарактеризувати основні технології, які застосовуються у практичній діяльності соціальних працівників.

Підлітковий вік загалом є періодом значних фізіологічних і психологічних змін, формування самоідентичності та соціальних ролей. Якщо цей процес ускладнюється несприятливими життєвими умовами, сімейними проблемами, соціальною ізоляцією чи негативним впливом оточення, це може призводити до виникнення складних життєвих обставин. У таких умовах підлітки стають більш уразливими до негативних соціальних явищ, зокрема булінгу, девіантної поведінки та соціальної дезадаптації. У цьому контексті особливого значення набуває попереднє теоретичне осмислення базових категорій дослідження. Зокрема, першочерговим є уточнення сутності поняття «складні життєві обставини», оскільки воно є ключовим для розуміння специфіки подальшої соціальної роботи з підлітками. Для цього необхідно звернутися до різних наукових підходів і позицій дослідників, які по-різному трактують це поняття та розкривають його зміст через призму соціальних, психологічних та правових характеристик.

Так, Т. Рисинець визначає складну життєву обставину як ситуацію, що виникає внаслідок взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, які можуть як сприяти, так і ускладнювати здатність особистості подолати певні життєві труднощі [2, с. 69].

О. Михайленко розглядає складні життєві обставини як такі ситуації, що об’єктивно порушують нормальне функціонування індивіда та обмежують його можливості щодо самозбереження, самоствердження, саморозвитку й самореалізації [33].

Н. Манапова трактує складну життєву обставину як стан життєвої ситуації, у якій людина не може реалізувати свої внутрішні потреби, мотиви, цінності та прагнення. Дослідниця також характеризує такі ситуації як критичні [32, с. 75].

Е. Гришін, у свою чергу, наголошує, що складна життєва обставина є результатом суб’єктивного сприйняття життєвих труднощів як непідконтрольних або надмірно складних, що може призводити до кризових психоемоційних станів. Водночас за наявності соціальної підтримки та внутрішніх ресурсів особистості такі ситуації можуть стати підґрунтям для розвитку резильєнтності –здатності долати труднощі та адаптуватися до них [11, с. 26].

Таким чином, складні життєві обставини можна розглядати як сукупність внутрішніх і зовнішніх факторів, що ускладнюють або унеможливлюють самостійне вирішення особистістю життєвих проблем власними ресурсами.

Р. Чіп також доповнює, що складні життєві ситуації характеризуються низкою специфічних ознак, які дозволяють глибше зрозуміти їхню природу та вплив на особистість. Зокрема, вони проявляються у:

1. високому рівні значущості події для індивіда;
2. неможливості або обмеженості використання звичних способів розв’язання проблем;
3. невизначеності подальшого розвитку ситуації;
4. підвищеному рівні «біографічного стресу»;
5. суб’єктивному сприйнятті ситуації як складної та важкоподоланної;
6. ризику втрат різного характеру;
7. наявності кількох можливих варіантів вирішення проблеми;
8. різному рівні ресурсного забезпечення (фізичного, психологічного, морального та часових можливостей);

9. наявності або відсутності попереднього досвіду подолання подібних ситуацій [9, с. 291].

Отже, враховуючи різні наукові підходи до трактування поняття «складні життєві обставини», можемо підкреслити його багатовимірний характер, що поєднує як об'єктивні умови, так і суб'єктивне сприйняття особистості.

Визначивши сутність цього поняття, доцільно перейти до розгляду особливостей категорії «підлітки, які перебувають у складних життєвих обставинах», оскільки саме вони є однією з найуразливіших груп у контексті соціальної роботи та профілактики негативних явищ, зокрема булінгу.

О. Михайленко визначає підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах, як осіб віком від 14 до 18 років, що опинилися в умовах, які ускладнюють їхній розвиток і зумовлюють потребу в отриманні державної, громадської та професійної підтримки, а також допомоги з боку близького оточення. Така допомога спрямована на подолання складних життєвих ситуацій і відновлення повноцінного функціонування відповідно до вікових потреб та інтересів підлітків [27, с. 18].

М. Шевелева, у свою чергу, підкреслює, що дана категорія підлітків потребує цілеспрямованого та системного соціально-педагогічного супроводу. Він має бути комплексним і включати цільовий, суб'єктний, змістовий, технологічний, середовищний та оцінно-критеріальний компоненти соціальної роботи [43, с. 198].

Також О. Михайленко зазначає, що до підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах, належать і ті діти, які зазнають насильства як у сімейному середовищі, так і в соціумі, зокрема у формі булінгу [27].

Таким чином, підлітки цієї категорії потребують системної, організованої та багаторівневої соціальної підтримки. Її реалізація здійснюється через використання різноманітних форм, методів, напрямів і технологій соціальної роботи, що забезпечують ефективне реагування на їхні потреби та сприяють соціальній адаптації. Далі доцільно розглянути ці складові більш детально.

Соціальна робота з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, у контексті протидії булінгу ґрунтується на комплексному та

системному підході. Він передбачає поєднання особистісно-орієнтованих технологій, використання моделі «рівний-рівному», а також цілеспрямовану взаємодію з соціальним оточенням підлітка. Основними завданнями такої роботи є профілактика девіантної та агресивної поведінки, створення безпечного освітнього та соціального середовища, а також надання адресної індивідуальної підтримки кожному підлітку.

У практиці соціальної роботи застосовується низка ефективних технологій і методів. Зокрема, особистісно-орієнтований підхід спрямований на розвиток самоцінності підлітка, його впевненості у власних силах та розкриття індивідуального потенціалу. У межах цього підходу можуть використовуватися творчі та групові форми роботи, зокрема елементи арт-терапії, що сприяють стабілізації емоційного стану.

Важливе місце займає технологія «рівний-рівному», яка передбачає залучення підлітків-лідерів до формування позитивних соціальних зв’язків у колективі та зниження рівня агресії в групі. Також значущим є соціально-педагогічне консультування, яке охоплює роботу не лише з підлітком, а й із його батьками та педагогами з метою своєчасного виявлення проявів насильства та організації підтримки.

Не менш важливим є метод соціального діагностування, що дозволяє оцінити потреби та ризики підлітка, який перебуває у складних життєвих обставинах, і на цій основі сформувати індивідуальний план соціального супроводу.

Реалізація протидії булінгу здійснюється поетапно: на етапі профілактики проводиться просвітницька діяльність та формуються навички ненасильницької взаємодії; на етапі реагування здійснюється розгляд звернень, втручання у кризові ситуації та проведення відповідних процедур; на етапі підтримки забезпечується психологічна допомога постраждалим, корекційна робота з агресорами та залучення їхніх родин до процесу супроводу.

Окремо слід підкреслити, що ефективність соціальної роботи значною мірою залежить від міжвідомчої взаємодії, яка передбачає координацію зусиль закладів

освіти, соціальних служб та підрозділів ювенальної превенції з метою забезпечення комплексного захисту прав та інтересів дитини.

Загалом, О. Агарков визначає низку основних напрямів соціальної роботи, що застосовуються щодо підлітків, які потребують захисту та соціальної підтримки. До них належать:

1. Загальноосвітній напрям – передбачає створення сприятливих умов для всебічного розвитку підлітка, зокрема його індивідуального, фізичного та духовного становлення. Реалізація цього напряму найчастіше відбувається у формі позаурочної діяльності, як-от молодіжні об'єднання, гуртки, секції, клуби, спеціалізовані служби, освітні проєкти, експедиції тощо.

2. Виховно-профілактичний напрям – спрямований на виявлення та аналіз несприятливих психолого-педагогічних і соціальних факторів, які можуть негативно впливати на розвиток підлітків. Його основною метою є попередження виникнення деструктивних проявів у фізичному, психологічному та соціальному розвитку та своєчасне їх коригування.

3. Психолого-педагогічно-охоронний напрям – охоплює діяльність, спрямовану на захист підлітків від різних форм насильства (фізичного, психологічного, соціального), а також роботу з тими, хто проявляє девіантну поведінку. У межах цього напряму використовуються різноманітні форми та методи соціальної роботи, зокрема консультаційні пункти, індивідуальні та групові бесіди, лекції, діяльність молодіжних соціальних служб тощо [1, с. 99].

Додатково варто зазначити, що в сучасних умовах доцільним є розширення цих напрямів за рахунок цифрового компонента, зокрема профілактики кібербулінгу та розвитку медіаграмотності підлітків. Також важливою складовою стає міждисциплінарна взаємодія фахівців (соціальних працівників, психологів, педагогів, правоохоронців), що підвищує ефективність соціального захисту дітей.

На нашу думку, усі окреслені напрями є взаємопов'язаними та однаково важливими у роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, оскільки вони формують цілісну систему соціальної підтримки, профілактики та захисту.

А. Поляничко виокремлює шість ключових методів соціальної роботи з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах:

1. Соціально-психологічні методи – спрямовані на корекцію ціннісних орієнтацій особистості, розвиток її внутрішнього потенціалу, а також надання психологічної підтримки. До них належать психодіагностика, психокорекція, психологічне консультування та інші форми роботи.

2. Соціально-педагогічні методи – орієнтовані на підвищення освітнього та інтелектуального рівня підлітка, формування життєвих цінностей і позитивних соціальних установок. Реалізуються через освітню та просвітницьку діяльність, педагогічну корекцію і консультування.

3. Соціально-медичні методи – передбачають надання необхідної медичної допомоги, організацію лікування, соціально-медичної реабілітації та створення сприятливих умов для відновлення здоров’я і адаптації підлітка.

4. Соціально-правові методи – спрямовані на забезпечення дотримання прав і законних інтересів підлітків. Вони включають правовий захист, юридичне консультування, правову освіту, контроль за дотриманням законодавства та застосування правових механізмів впливу.

5. Соціально-економічні методи – орієнтовані на покращення матеріального становища підлітків, що сприяє їх повноцінному розвитку. Реалізуються через матеріальну підтримку, соціальну допомогу, а також сприяння працевлаштуванню.

6. Соціально-групові методи – передбачають роботу з найближчим соціальним оточенням підлітка. Це може бути сімейне консультування, корекція міжособистісних відносин у групі однолітків, а також організація творчих або соціально активних колективів [31, с. 188].

Погоджуючись із позицією дослідника, варто зазначити, що підлітки, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, потребують комплексного та різнопланового підходу, який поєднує різні напрями підтримки. Саме така багатовимірна система соціальної роботи забезпечує більш ефективне вирішення їхніх проблем та сприяє успішній соціалізації.

В. Тернопільська пропонує власну класифікацію загальних методів соціальної роботи, виокремлюючи кілька підходів до їх систематизації:

1. За напрямами та формами діяльності методи можуть бути організаційними, соціально-психологічними, соціально-педагогічними, соціально-медичними, соціально-економічними та іншими.

2. За об'єктом соціальної роботи вони реалізуються в індивідуальній, груповій та громадській формах роботи.

3. За суб'єктами соціальної роботи методи поділяються відповідно до рівня їх застосування –окремими фахівцями, соціальними службами або органами управління соціальною сферою.

У межах цієї групи дослідниця також конкретизує окремі підходи:

- соціально-економічні методи, що включають надання натуральної та грошової допомоги, встановлення пільг і компенсацій, організацію догляду та побутового обслуговування, а також моральне заохочення;
- організаційно-розпорядчі методи, до яких належать регламентування, нормування та інструктування;
- психолого-педагогічні методи, що реалізуються через підтримку, інформування, роз'яснення та надання рекомендацій [39, с. 312].

Таким чином, запропонована класифікація дозволяє розглядати методи соціальної роботи як багаторівневу систему, що враховує як зміст діяльності, так і специфіку її реалізації залежно від суб'єктів та об'єктів соціального впливу.

О. Агарков зазначає, що соціальна робота з підлітками може реалізовуватися через різноманітні профілактичні та реабілітаційні заходи, а також шляхом організації різних сфер життєдіяльності молоді. Зокрема, йдеться про:

1. проведення лекцій, бесід, диспутів, зустрічей, конференцій, семінарів, а також телефонне інформування;

2. створення та функціонування клубних об'єднань;

3. здійснення патронажного обслуговування та організацію рейдів-перевірок;

4. розвиток і підтримку волонтерського руху;

5. підготовку та поширення інформаційних матеріалів (листівок);

6. розробку методичних матеріалів та взаємодію із засобами масової інформації [1, с. 98].

Таким чином, соціальна робота з підлітками охоплює широкий спектр форм і методів впливу, що дозволяє комплексно підходити до вирішення їхніх проблем. Вона спрямована не лише на подолання негативних соціальних явищ, а й на профілактику їх виникнення, розвиток особистісного потенціалу підлітків та створення умов для їхньої успішної соціалізації.

Отже, можемо зробити висновок, що соціальна робота з даною віковою категорією має чітко виражену орієнтацію на індивідуальний розвиток, підтримку самореалізації та формування соціально активної особистості.

Т. Семигіна відносить до методів виховання, що застосовуються в соціальній роботі з дітьми підліткового віку, такі:

1. методи переконання, заборони, інструктивні вказівки та обмеження, а також бесіди й співбесіди;

2. використання інтерактивних, комунікативних, ігрових та інших ситуацій, що сприяють формуванню соціально прийнятної поведінки.

Окремо дослідниця наголошує, що соціальна робота з підлітками, спрямована на подолання девіантної поведінки, потребує застосування інноваційних методів, зокрема:

1. музикотерапії;

2. лялькотерапії;

3. ізотерапії;

4. елементів психотерапевтичної роботи (зокрема бесід із батьками, релаксаційних тренінгів) [5, с. 68].

Ми поділяємо думку науковиці щодо важливості впровадження інноваційних методів у соціальну роботу з дітьми та підлітками, оскільки вони вирізняються високою ефективністю, підвищують мотивацію до участі в корекційних заходах та сприяють гармонійному розвитку особистості.

Водночас О. Агарков підкреслює, що соціальна робота з підлітками передбачає поєднання як індивідуальних, так і групових форм і методів впливу, що дозволяє забезпечити більш комплексний підхід до вирішення соціально-педагогічних проблем [1, с. 98].

В. Тернопільська продовжує, що індивідуальна та групова соціальна робота з підлітками мають різні цілі та реалізуються через відповідні методи й форми діяльності.

Так, індивідуальна соціальна робота спрямована на надання адресної допомоги підлітку у вирішенні його особистих проблем у процесі безпосередньої взаємодії з фахівцем. У цьому контексті використовуються такі методи, як соціальний супровід, кейс-менеджмент, соціально-психологічне консультування, довготривалий патронаж та інші форми підтримки.

Натомість групова соціальна робота орієнтована на допомогу підліткам через залучення їх до групового досвіду та взаємодії з однолітками. Основними методами в цьому випадку виступають тренінги, групові бесіди та інші інтерактивні форми роботи, що сприяють розвитку комунікативних навичок і соціальної адаптації [40, с. 328].

На нашу думку, чітке розмежування індивідуальної та групової соціальної роботи з підлітками є важливим чинником підвищення її ефективності. Це пов’язано з тим, що частина проблем потребує глибокого індивідуального опрацювання, тоді як інші доцільніше вирішувати в умовах групової взаємодії, де підлітки можуть отримати додатковий соціальний досвід і підтримку з боку однолітків.

Н. Коляда зазначає, що в соціальній роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, активно застосовуються різні соціально-педагогічні технології. Вони виступають як форми та способи взаємодії соціального працівника з підлітком, спрямовані на підвищення ефективності процесів соціалізації, самовизначення та особистісного розвитку.

Дослідниця виокремлює такі основні технології соціальної роботи з цією категорією підлітків:

1. Особистісно-орієнтована технологія – спрямована на розвиток і самовдосконалення особистості підлітка. Її ключовими цінностями є самоактуалізація, індивідуальність, суб'єктність, свобода вибору, успіх, довіра та підтримка. У межах цієї технології використовуються групові, творчі та діяльнісні методи роботи, що сприяють розкриттю потенціалу підлітка.

2. Технологія «рівний-рівному» – орієнтована на формування рівноправних соціальних взаємин серед підлітків, які опинилися у складних життєвих обставинах. Її головною метою є сприяння самореалізації через взаємодію з однолітками. Вона передбачає поширення знань про соціальну та гендерну рівність, формування відповідальності, дисциплінованості, комунікативних навичок, а також розвиток організаторських і лідерських якостей. Важливим завданням є профілактика насильства у сім'ї та серед однолітків через систему просвітницьких заходів.

3. Технології соціальної реклами та інформаційних кампаній – спрямовані на первинну профілактику деструктивних явищ і формування безпечної соціальної поведінки. Вони передбачають вплив на свідомість широких груп населення через інформаційні повідомлення. Соціальна реклама виконує інформаційну функцію (надання суспільно важливої інформації), поведінкову (зміна моделей поведінки) та суспільну (формування позитивного іміджу соціальних інституцій і служб). Вона реалізується через різні канали: друковані матеріали, зовнішню рекламу, медіа, інтернет-платформи, соціальні акції та заходи [17, с. 141].

Загалом, запропоновані Н. Коляда технології дозволяють комплексно впливати на підліткове середовище, поєднуючи індивідуальну підтримку, групову взаємодію та широкі профілактичні інформаційні заходи, що є важливим для ефективної соціальної роботи в умовах складних життєвих обставин.

Погоджуючись із сучасними підходами до соціальної роботи, варто зазначити, що однією з найбільш результативних технологій у роботі з підлітками, які зазнають булінгу, є саме технологія «рівний-рівному». Її ефективність пояснюється тим, що взаємодія між однолітками створює атмосферу довіри та рівноправності,

сприяє підвищенню самооцінки, розкриттю особистісного потенціалу та розвитку комунікативних навичок підлітків.

У свою чергу, О. Агарков пропонує класифікацію соціальних технологій (методів) впливу, які застосовуються у роботі з підлітками, що перебувають у складних життєвих обставинах:

1. Інформаційна технологія – спрямована на формування уявлень про соціальні норми та правила поведінки шляхом поширення відповідної інформації серед підлітків.

2. Бесіди, семінари, консультації – реалізуються у закладах освіти, консультативних центрах та інших установах і передбачають безпосереднє обговорення соціально значущих питань, надання роз'яснень та індивідуальних рекомендацій.

3. Соціальна реклама – використовується як засіб впливу на свідомість підлітків через медіа-ресурси: телебачення, радіо, пресу та Інтернет.

4. Соціально-профілактична технологія – охоплює комплекс загальнодержавних заходів, спрямованих на попередження негативних соціальних явищ і ризиків у підлітковому середовищі.

5. Система органів і установ профілактики бездоглядності та правопорушень неповнолітніх – включає діяльність соціально-реабілітаційних центрів, спеціалізованих установ для неповнолітніх та центрів соціальної допомоги, що забезпечують комплексний супровід дітей.

6. Технології групової та індивідуальної роботи – передбачають як персоналізовану підтримку підлітка, так і групові заходи, спрямовані на профілактику та подолання деструктивної й антисоціальної поведінки.

Таким чином, запропоновані підходи дозволяють комплексно впливати на підліткове середовище, поєднуючи інформування, профілактику, корекційну роботу та соціальну підтримку, що є важливою умовою ефективної протидії булінгу.

О. Агарков підкреслює, що в соціальній роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, застосовується спеціально визначена технологічна

схема соціальної реабілітації. Вона передбачає послідовність взаємопов'язаних етапів роботи з підлітком:

1. насамперед встановлюється довірливий контакт із підлітком і здійснюється виведення його зі стану емоційного напруження або стресу;
2. проводиться комплексне вивчення його особистісних особливостей, рівня фізичного, психічного та соціального розвитку;
3. здійснюється спільне планування індивідуальної програми реабілітаційних заходів;
4. організовується координація дій із закладами освіти, соціальними службами та громадськими організаціями для комплексного вирішення проблеми;
5. відбувається корекція особистісних характеристик, що ускладнюють соціальну взаємодію підлітка, зокрема самооцінки, комунікативних навичок та поведінкових проявів;
6. забезпечується індивідуалізований педагогічний підхід у процесі супроводу;
7. здійснюється корекція негативного впливу соціального оточення (сім'ї, однолітків тощо);
8. створюються умови для повноцінного задоволення потреб підлітка, його соціалізації та залучення до позитивних груп однолітків;
9. надається постійна психологічна підтримка та забезпечується зворотний зв'язок із підлітком для моніторингу його стану та результатів роботи [1, с. 109].

Додатково варто зазначити, що така поетапна технологія дозволяє забезпечити системний характер соціальної реабілітації, поєднуючи діагностичний, корекційний, профілактичний та підтримувальний компоненти. Це значно підвищує ефективність соціальної роботи, оскільки дає змогу не лише вирішувати наявні проблеми підлітка, але й попереджати їх повторне виникнення в майбутньому.

Отже, соціальна робота з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, ґрунтується на застосуванні широкого спектра напрямів, методів, форм і технологій соціального впливу. Їх комплексне використання забезпечує цілісність

соціально-педагогічного супроводу та дозволяє ефективно реагувати на потреби даної категорії осіб. Зазначені підходи спрямовані на гармонійний розвиток особистості підлітка, підтримку його соціалізації, формування комунікативних умінь, розвиток лідерських якостей, а також засвоєння базових норм і правил поведінки в суспільстві. Важливе місце при цьому посідає просвітницька діяльність, яка сприяє підвищенню рівня обізнаності підлітків щодо безпечної та відповідальної поведінки в соціальному середовищі.

## 2.2. Професійні компетентності, функції та обов'язки соціального працівника, який працює з підлітками у складних життєвих обставинах

Соціальний працівник, який здійснює супровід підлітків у складних життєвих обставинах, виконує комплексну професійну діяльність, що охоплює діагностику потреб, соціально-педагогічний супровід і забезпечення правового захисту дитини. Його робота спрямована на підтримку процесів реабілітації, соціальної адаптації та інтеграції підлітка в суспільство.

Ключові професійні компетентності такого фахівця включають інтегровану систему знань і навичок. Насамперед це психолого-педагогічна компетентність, яка передбачає розуміння вікових особливостей підлітків, уміння здійснювати кризове консультування та посередництво у конфліктних ситуаціях. Важливою є також правова компетентність, що охоплює знання законодавства у сфері захисту прав дитини, соціального захисту та алгоритмів реагування на випадки насильства і булінгу. Не менш значущою є соціальна компетентність, яка проявляється у здатності встановлювати довірливі стосунки з підлітками, гнучко реагувати на різні соціальні ситуації та представляти інтереси дитини.

Основні функції соціального працівника реалізуються через кілька напрямів діяльності. Діагностична функція полягає у вивченні соціального оточення підлітка, його сімейної ситуації та визначенні рівня потреб. Профілактична функція спрямована на запобігання ускладненню життєвих обставин і виникненню девіантної поведінки. Правозахисна функція передбачає забезпечення дотримання

та захист прав дитини. Організаційна та комунікативна функції полягають у координації взаємодії між різними соціальними службами, закладом освіти та сім'єю, а також у налагодженні ефективної комунікації з підлітком.

До основних обов'язків соціального працівника належать: здійснення соціального супроводу підлітка та його сім'ї, надання консультативної та психологічної підтримки, моніторинг соціальної ситуації та оцінка результатів роботи, а також сприяння соціальній адаптації та інтеграції дитини в суспільне середовище.

Таким чином, діяльність соціального працівника є багаторівневою та комплексною, оскільки поєднує діагностичну, профілактичну, консультативну, організаційну та захисну функції, що забезпечує ефективну підтримку підлітків у складних життєвих обставинах.

Соціальний працівник, який здійснює супровід підлітків у складних життєвих обставинах, повинен володіти визначеним комплексом професійних компетентностей та чітко реалізовувати відповідні функції у своїй діяльності. Особливо це є актуальним у контексті профілактики та подолання булінгу в підлітковому середовищі, адже саме соціальний працівник часто виступає ключовим фахівцем у виявленні випадків насильства, підтримці постраждалих та організації профілактичної роботи в закладі освіти.

Перед тим як розглянути основні компетентності та функції соціального працівника, доцільно звернутися до сутності поняття «компетентність» у науковій літературі. Так, Ю. Посрипко визначає компетентність як здатність особи ефективно застосовувати наявні знання, уміння та власний досвід для вирішення професійних завдань, у тому числі в нестандартних і складних ситуаціях [45, с. 118]. У свою чергу, А. Федорович розглядає компетентність як систему взаємопов'язаних знань, умінь і навичок, необхідних для успішного здійснення професійної діяльності [5, с. 110].

Отже, узагальнюючи наукові підходи, можна стверджувати, що компетентність соціального працівника є інтегрованою системою знань, умінь, навичок і

професійного досвіду, які забезпечують ефективне виконання його професійних завдань.

У контексті роботи з підлітками у складних життєвих обставинах, зокрема тими, хто зазнає або є учасником булінгу, соціальний працівник повинен мати такі ключові компетентності: психолого-педагогічну (розуміння вікових особливостей і механізмів виникнення булінгу), правову (знання законодавства щодо протидії булінгу та захисту прав дитини), комунікативну (уміння налагоджувати контакт з підлітками, батьками та педагогами) та діагностичну (здатність виявляти ознаки насильства і визначати ризики).

Функції соціального працівника у даному напрямі охоплюють діагностичну діяльність (виявлення випадків булінгу та оцінка соціальної ситуації підлітка), профілактичну (попередження насильницької поведінки та формування безпечного освітнього середовища), консультативну (підтримка підлітків, батьків і педагогів), правозахисну (захист прав дитини у випадках булінгу) та організаційно-координаційну (взаємодія з адміністрацією закладу освіти, соціальними службами та іншими суб’єктами).

Таким чином, компетентності та функції соціального працівника є основою ефективної соціальної роботи з підлітками, а їх належна реалізація безпосередньо впливає на якість профілактики булінгу та створення безпечного освітнього середовища.

У сучасній науковій літературі особливу увагу приділяють уточненню змісту понять «компетентність» і «професійна компетентність», що є важливим для розуміння діяльності соціального працівника, зокрема у сфері профілактики булінгу серед підлітків.

Так, Л. Холмс підкреслює необхідність чіткого розмежування цих категорій. Дослідник зазначає, що професійна компетентність є значно ширшим поняттям, ніж просто компетентність, оскільки вона охоплює не лише систему знань і навичок, а й особистісні якості фахівця, які є необхідними для ефективного виконання професійних обов’язків [49]. У контексті соціальної роботи це особливо

важливо, адже робота з підлітками, які зазнають булінгу або є його учасниками, потребує емоційної стійкості, емпатії та високого рівня відповідальності.

Ю. Задунайська доповнює це розуміння, визначаючи професійну компетентність як рівень обізнаності та підготовленості фахівця у своїй професійній сфері, що включає високий рівень знань, умінь і практичних навичок, необхідних для якісного виконання професійних завдань [18]. У випадку соціального працівника це безпосередньо пов'язано зі здатністю ефективно реагувати на випадки булінгу, здійснювати профілактичну роботу та забезпечувати підтримку постраждалих підлітків.

Таким чином, професійна компетентність соціального працівника у сфері протидії булінгу серед підлітків являє собою інтегровану систему особистісних якостей, теоретичних знань і практичних навичок, які забезпечують ефективне виявлення, попередження та подолання випадків насильницької поведінки в освітньому середовищі. Саме високий рівень професійної компетентності дозволяє фахівцю не лише реагувати на вже наявні прояви булінгу, а й здійснювати системну профілактику цього негативного явища.

Доцільно уточнити сутність поняття «соціальний працівник» у наукових джерелах, оскільки саме від правильного розуміння цієї категорії залежить ефективність організації соціальної роботи, зокрема у сфері профілактики булінгу серед підлітків.

У науковій літературі соціальний працівник розглядається як професійно підготовлений фахівець, який має відповідну кваліфікацію у галузі соціальної роботи та здійснює різні види соціальної допомоги. Його діяльність спрямована на підтримку осіб, що опинилися у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги для відновлення нормального функціонування та соціальної адаптації. Такий фахівець виступає також як консультант і комунікатор, який у своїй роботі спирається на чинне законодавство України, застосовує його положення для вирішення кризових ситуацій, а також разом із клієнтом розробляє шляхи подолання життєвих труднощів [58].

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги», соціальний працівник визначається як професійно підготовлена особа, яка має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи та надає соціальні послуги людям, що перебувають у складних життєвих обставинах і потребують допомоги для відновлення життєдіяльності та повернення до повноцінного життя [32].

У контексті профілактики булінгу серед підлітків у закладах освіти соціальний працівник виконує особливо важливу роль. Він не лише надає допомогу постраждалим, а й здійснює діагностику випадків булінгу, організовує профілактичну роботу, взаємодіє з педагогами, батьками та адміністрацією закладу освіти, а також сприяє формуванню безпечного та толерантного освітнього середовища.

Таким чином, соціальний працівник –це фахівець із соціальної роботи, який діє на основі нормативно-правової бази, володіє необхідними професійними знаннями та навичками і забезпечує соціальну підтримку, захист і допомогу особам, які цього потребують, зокрема підліткам, що зазнали булінгу або перебувають у складних життєвих обставинах.

Отже, після уточнення змісту понять «компетентність», «професійна компетентність» та «соціальний працівник», логічним є звернення до розкриття основних функцій соціального працівника як ключового суб’єкта соціальної роботи.

Відповідно до Наказу Міністерства соціальної політики України «Про затвердження нової редакції кваліфікаційної характеристики професії “Фахівець із соціальної роботи”», діяльність соціального працівника є багатофункціональною та охоплює широкий спектр професійних завдань, спрямованих на підтримку осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема підлітків, які можуть зазнавати булінгу або бути його учасниками.

До основних функцій соціального працівника належать:

1. виявлення та облік осіб, які потребують допомоги, у мікрорайоні, закладі освіти, установі чи організації, зокрема підлітків, сімей та окремих громадян, які

потребують соціальної, психологічної, медичної, правової чи матеріальної підтримки;

2. ідентифікація вразливих категорій населення та проведення соціального інспектування з метою визначення їхніх життєвих потреб, у тому числі підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах або зазнають булінгу;

3. здійснення соціального супроводу сімей і дітей, які перебувають у кризових ситуаціях, включно з випадками шкільного насильства та булінгу;

4. мобілізація ресурсів громади для надання допомоги вразливим категоріям населення та вирішення їхніх проблем;

5. аналіз причин конфліктних ситуацій і девіантної поведінки, зокрема виявлення факторів, що призводять до булінгу в підлітковому середовищі;

6. профілактична діяльність, що включає пропаганду здорового способу життя, формування ненасильницької поведінки та толерантного ставлення між підлітками;

7. сприяння працевлаштуванню та соціальній адаптації осіб, які потребують підтримки;

8. проведення консультативної роботи, зокрема психологічного та педагогічного консультування підлітків, батьків і педагогів;

9. організація соціальної, медичної та побутової допомоги для осіб у складних життєвих обставинах;

10. сприяння влаштуванню осіб, які потребують опіки чи підтримки, до відповідних закладів (навчальних, лікувальних, реабілітаційних тощо);

11. участь у діяльності соціальних служб та установ, які забезпечують реабілітацію, адаптацію та захист дітей і підлітків, а також у роботі центрів соціальної підтримки, молодіжних клубів та інших громадських об’єднань.

Таким чином, функції соціального працівника є комплексними та взаємопов’язаними, а в контексті профілактики булінгу серед підлітків вони набувають особливої значущості. Саме через реалізацію діагностичної, профілактичної, консультативної та координаційної діяльності соціальний

працівник забезпечує своєчасне виявлення випадків булінгу, їх попередження та формування безпечного освітнього середовища.

Н. Провоторова підкреслює, що у процесі соціальної роботи з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, соціальний працівник реалізує низку важливих професійних функцій, що забезпечують комплексний характер допомоги та підтримки дитини.

Зокрема, дослідниця виокремлює такі функції:

Діагностична функція – передбачає вивчення індивідуального стану підлітка, його потреб, проблем і ресурсів з метою подальшого планування ефективної соціальної роботи. Особливо це важливо у випадках, коли підліток зазнає булінгу або перебуває під його впливом.

Організаторська функція – полягає в організації соціальних заходів, консультацій, профілактичних програм та інших форм роботи, спрямованих на підтримку підлітка.

Прогностична функція – передбачає визначення можливих результатів соціальної роботи, оцінку перспектив розвитку ситуації та прогнозування ризиків, зокрема повторних проявів булінгу.

Попереджувально-профілактична функція – спрямована на запобігання негативним соціальним явищам, таким як булінг, девіантна поведінка, соціальна ізоляція підлітків, через проведення профілактичних заходів та просвітницької роботи.

Соціально-терапевтична функція – полягає у наданні соціальної, психологічної та за необхідності медичної підтримки підліткам, які опинилися у складних життєвих обставинах або стали жертвами насильства.

Організаційно-комунікативна функція – забезпечує ефективну взаємодію між підлітком, його сім’єю, педагогами та іншими суб’єктами соціальної роботи, що є особливо важливим у випадках булінгу, де необхідна координація всіх учасників освітнього процесу.

Охоронно-оборонна функція – передбачає захист прав та інтересів підлітка, а також подальший соціальний супровід і контроль за його станом після проведення соціальних втручань.

Таким чином, зазначені функції соціального працівника є взаємопов'язаними та спрямованими на комплексне вирішення проблем підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема тих, що пов'язані з проявами булінгу.

Н. Рудкевич, у свою чергу, зазначає, що соціальна робота з підлітками та іншими категоріями осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється поетапно і передбачає логічну послідовність професійних дій соціального працівника. Така поетапність є особливо важливою у випадках роботи з підлітками, які зазнають булінгу або є його учасниками, оскільки дозволяє системно підійти до вирішення проблеми.

Дослідниця виділяє три основні етапи:

Етап 1. Оцінка реальної ситуації. На цьому етапі соціальний працівник допомагає підлітку об'єктивно усвідомити його життєву ситуацію, виявити наявні проблеми, зокрема факти булінгу, а також визначити приховані ресурси та можливості для їх подолання. Важливою є фіксація реального стану взаємин у шкільному середовищі, ролей учасників булінгу (жертва, агресор, спостерігач).

Етап 2. Визначення цілей і очікуваних результатів. На цьому етапі фахівець сприяє усвідомленню підлітком того, яких змін він прагне досягти. У випадках булінгу це може бути припинення насильницької поведінки, відновлення психологічного комфорту, підвищення самооцінки та формування безпечних соціальних зв'язків. Визначаються конкретні цілі соціального супроводу та шляхи їх досягнення.

Етап 3. Соціальна дія. Цей етап передбачає практичну реалізацію запланованих заходів: індивідуальну та групову роботу з підлітком, профілактичні заходи щодо булінгу, взаємодію з педагогами та батьками, а також залучення відповідних служб. Соціальний працівник підтримує клієнта у процесі досягнення поставлених цілей і контролює динаміку змін.

Отже, діяльність соціального працівника є поетапною та системною. У контексті профілактики булінгу та роботи з його наслідками така структура дозволяє не лише реагувати на проблему, а й поступово її вирішувати, забезпечуючи підлітку підтримку, захист і можливість соціального відновлення.

Для ефективного виконання своїх професійних функцій, зокрема у сфері профілактики та подолання булінгу серед підлітків, соціальний працівник повинен володіти сформованою системою особистісних і професійних компетентностей. Саме вони забезпечують якість взаємодії з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, та сприяють ефективному попередженню негативних соціальних явищ, у тому числі булінгу в освітньому середовищі.

До ключових особистісних якостей соціального працівника, які визначають ефективність його діяльності, відносять:

1. емпатію – здатність розуміти емоційний стан підлітка, який зазнає булінгу, та підтримувати його у кризових ситуаціях;
2. повагу – толерантне ставлення до кожного учасника соціальної роботи, незалежно від його соціального статусу чи ролі у ситуаціях булінгу;
3. конкретність і чіткість – уміння чітко визначати проблеми, зокрема випадки булінгу, та будувати зрозумілу стратегію допомоги;
4. самопізнання – усвідомлення власних емоцій, установок і реакцій, що є важливим для об’єктивної роботи з підлітками;
5. щирість – формування довірливих відносин із підлітками, які особливо важливі для виявлення фактів булінгу та їх подолання;
6. відповідальність – усвідомлення соціальним працівником значущості своєї ролі у захисті прав дитини та запобіганні булінгу.

Таким чином, зазначені особистісні якості є основою професійної компетентності соціального працівника. Саме їх поєднання дозволяє ефективно здійснювати профілактику булінгу, надавати своєчасну допомогу підліткам і створювати безпечне освітнє середовище.

А. Тепляк визначає низку загальних компетентностей соціального працівника, які є необхідними для ефективної професійної діяльності, зокрема у роботі з

підлітками, що перебувають у складних життєвих обставинах та можуть бути залучені до ситуацій булінгу або зазнавати його проявів у закладі освіти.

До таких компетентностей належать:

1. толерантність до емоційних проявів, стилю життя, соціального та національного походження клієнтів, що особливо важливо у випадках підліткового булінгу, коли діти часто зазнають дискримінації;

2. дотримання етичних принципів у професійній діяльності, що передбачає повагу до гідності та прав кожного підлітка, незалежно від його соціального статусу чи ролі у ситуації булінгу (жертва, агресор, спостерігач);

3. забезпечення безпеки клієнта та готовність брати відповідальність за власні професійні дії, особливо у випадках виявлення булінгу в освітньому середовищі;

4. підтримка довірливих відносин з клієнтом, що базуються на емпатії, конфіденційності та повазі, що є ключовим у роботі з підлітками, які зазнали булінгу;

5. визнання права клієнта на самостійні рішення, що сприяє розвитку відповідальності та самостійності підлітків;

6. психологічна стійкість соціального працівника, яка дозволяє ефективно реагувати на складні ситуації, зокрема випадки насильства та булінгу;

7. аналітичне мислення, уміння здійснювати аналіз і синтез соціально-психологічних явищ, зокрема причин і наслідків булінгу серед підлітків;

8. практичне застосування знань, планування діяльності та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у профілактиці булінгу;

9. здатність виявляти та вирішувати проблеми, що є важливим для своєчасного реагування на випадки булінгу в освітньому середовищі;

10. прийняття обґрунтованих рішень у кризових ситуаціях, пов’язаних із насильством серед підлітків;

11. уміння мотивувати учасників соціальної роботи до спільної діяльності, спрямованої на подолання булінгу та формування безпечного освітнього середовища;

12. здатність до самоаналізу та самоконтролю, що дозволяє соціальному працівнику оцінювати власну діяльність та підвищувати її ефективність у профілактиці булінгу.

Отже, зазначені компетентності є основою професійної діяльності соціального працівника. Їх сформованість забезпечує ефективну профілактику булінгу серед підлітків, сприяє своєчасному виявленню конфліктних ситуацій та створенню безпечного й підтримувального освітнього середовища.

Н. Провоторова підкреслює, що для соціального працівника є важливим сформований комплекс особистісних якостей, які забезпечують ефективність професійної діяльності. До таких рис вона відносить:

1. емпатійність;
2. психологічну компетентність;
3. ввічливість і тактовність;
4. гуманність, людяність і милосердя;
5. організаторські та комунікативні здібності, екстравертованість;
6. високий рівень духовної культури й моральності;
7. соціальний інтелект;
8. уміння бути авторитетним у взаємодії з людьми та водночас підтримувати неформальний, довірливий контакт із клієнтом;
9. орієнтацію на інтереси, потреби та захист гідності клієнта;
10. дотримання конфіденційності службової інформації й особистих даних;
11. постійне прагнення до професійного розвитку;
12. чесність і моральну чистоту у професійній діяльності;
13. дотримання етичних норм взаємодії з людьми [46, с. 319].

У контексті соціальної роботи з підлітками, які зазнають булінгу або перебувають у складних життєвих обставинах, зазначені якості набувають особливого значення. Саме емпатія, толерантність, тактовність і здатність до ненасильницької комунікації дозволяють фахівцю встановити довіру з дитиною, яка стала жертвою булінгу, своєчасно виявити проблему та надати психологічну підтримку. Водночас високий рівень моральності, відповідальність і

конфіденційність є необхідними для гарантування безпеки підлітка та ефективної профілактики булінгу в освітньому середовищі.

Таким чином, поєднання професійних і особистісних компетентностей соціального працівника є ключовою умовою успішної роботи з попередження та подолання проявів булінгу серед підлітків.

Окрім особистісних якостей, соціальний працівник має володіти й чітко сформованими професійними (фаховими) компетентностями, які забезпечують ефективну організацію соціальної роботи, зокрема у сфері профілактики булінгу серед підлітків.

С. Ілініч виокремлює такі професійні компетентності соціального працівника:

1. уміння чітко діагностувати соціальну проблему;
2. розробляти та впроваджувати програми соціальної роботи;
3. застосовувати відповідні технології професійного втручання;
4. здійснювати соціальний захист і представляти інтереси клієнта;
5. розробляти, адаптувати та впроваджувати інноваційні технології соціальної роботи;
6. організовувати та проводити навчальні семінари й дослідницьку діяльність;
7. створювати та реалізовувати соціальну рекламу;
8. планувати й проводити заходи соціальної профілактики;
9. впроваджувати інформаційно-просвітницькі програми;
10. організовувати медичну, психологічну, педагогічну, юридичну та соціальну допомогу вразливим категоріям населення;
11. розробляти та реалізовувати соціально-реабілітаційні програми;
12. сприяти створенню та функціонуванню груп самодопомоги;
13. підтримувати діяльність громадських організацій соціальної сфери [19, с. 89].

У контексті профілактики булінгу в закладах освіти зазначені компетентності набувають особливої значущості, адже дозволяють соціальному працівнику своєчасно виявляти випадки насильства, організовувати ефективне втручання,

координувати взаємодію між учнями, педагогами та батьками, а також впроваджувати профілактичні та просвітницькі програми, спрямовані на формування безпечного освітнього середовища.

Таким чином, професійна компетентність соціального працівника є ключовою умовою ефективної профілактики булінгу серед підлітків, оскільки забезпечує комплексний підхід до вирішення соціально-педагогічних проблем.

Т. Опалюк зазначає, що важливою складовою професійної компетентності соціального працівника є формування позитивного ставлення до власної професійної діяльності та підвищення авторитету соціальних служб у суспільстві [39, с. 127]. У цьому контексті варто додати, що розвиток такої компетентності значною мірою пов’язаний із сформованою адекватною самооцінкою фахівця, його впевненістю у власних силах та усвідомленням значущості соціальної роботи, зокрема у сфері профілактики булінгу серед підлітків.

Л. Дітковська наголошує, що сучасний соціальний працівник обов’язково має володіти цифровою компетентністю, яка передбачає здатність ефективно використовувати цифрові технології як у професійній діяльності, так і в повсякденному житті. Зокрема, дослідниця виділяє такі необхідні вміння фахівця соціальної сфери, у тому числі при роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах:

1. базові навички комп’ютерної грамотності;
2. інформаційну грамотність та вміння працювати з даними;
3. створення цифрового контенту;
4. здатність до ефективної комунікації та взаємодії у цифровому середовищі;
5. дотримання правил безпеки в онлайн-просторі;
6. уміння вирішувати професійні завдання в цифровому середовищі та постійно навчатися протягом життя [15, с. 111].

У сучасних умовах цифровізація освіти та активне використання інтернет-простору підлітками значно впливають і на прояви булінгу, зокрема у формі кібербулінгу. Саме тому цифрова компетентність соціального працівника є не лише актуальною, а й необхідною, оскільки дозволяє ефективно здійснювати

профілактику булінгу, виявляти його прояви в онлайн-середовищі та організовувати відповідну соціально-педагогічну роботу.

Таким чином, можемо констатувати, що соціальний працівник у своїй діяльності виконує широкий спектр функцій і повинен володіти комплексом як особистісних, так і професійних компетентностей. Це особливо важливо у роботі з підлітками, які перебувають у складних життєвих обставинах, зокрема зазнають булінгу або є його учасниками.

Сформованість таких компетентностей дозволяє фахівцю ефективно здійснювати профілактику булінгу в освітньому середовищі, своєчасно виявляти ризикові ситуації, надавати підтримку постраждалим, організовувати взаємодію з педагогами, батьками та іншими службами, а також створювати безпечне та сприятливе середовище для розвитку підлітків.

Отже, поєднання професійної підготовки, особистісних якостей і практичних навичок є ключовою умовою ефективної соціальної роботи та дієвої профілактики булінгу серед підлітків.

## 2.3. Рекомендації щодо профілактики булінгу для дітей, сімей та педагогічних працівників, які стикаються з проблемою проявів булінгу серед підлітків

Розробка ефективних рекомендацій щодо профілактики булінгу серед підлітків є важливою складовою комплексної соціально-педагогічної роботи в умовах закладу освіти. Їх реалізація спрямована на попередження проявів агресивної поведінки, формування безпечного освітнього середовища та розвиток культури взаємоповаги між усіма учасниками освітнього процесу.

Профілактика булінгу повинна здійснюватися системно та охоплювати три основні рівні: дітей (підлітків), сім’ю та педагогічний колектив. Саме взаємодія цих складових забезпечує своєчасне виявлення ризиків, запобігання конфліктним ситуаціям і формування навичок ненасильницької комунікації.

Враховуючи, що профілактичні заходи з попередження булінгу є ефективним інструментом у зниженні рівня агресивної поведінки серед підлітків, було визначено доцільність розробки методичних рекомендацій для учнів, їхніх сімей та педагогічних працівників щодо вирішення цієї проблеми.

У межах загальних рекомендацій для шкільної спільноти щодо запобігання проявам булінгу та агресії можна виокремити такі положення:

1. формування нетерпимого ставлення до будь-яких проявів насильства та агресії;
2. розробка й впровадження чітких правил поведінки в закладі освіти, спрямованих на попередження дискримінації та конфліктів;
3. забезпечення обізнаності всіх учасників освітнього процесу щодо ознак, форм і наслідків булінгу;
4. своєчасне та уважне реагування адміністрації школи на кожен випадок булінгу із залученням усіх сторін конфлікту та їхніх батьків;
5. аналіз і обговорення ситуацій насильства з подальшим застосуванням відповідних виховних і дисциплінарних заходів;
6. систематична просвітницька робота, спрямована на формування активної позиції учнів щодо неприйняття насильства;
7. створення безпечного та конфіденційного механізму повідомлення про випадки булінгу [5, с. 7].

Таким чином, реалізація зазначених рекомендацій сприятиме формуванню позитивного психологічного клімату в закладі освіти та підвищенню ефективності профілактики булінгу серед підлітків.

Отже, важливими умовами ефективної профілактики булінгу в шкільному середовищі є комплексна та системна організація роботи всіх учасників освітнього процесу, що передбачає не лише реагування на вже наявні випадки насильства, але й їх попередження.

До таких умов доцільно віднести:

1. Чітке дотримання порядку реагування та інформування щодо випадків шкільного булінгу. Це передбачає впровадження зрозумілих алгоритмів дій у разі

виявлення агресивної поведінки, проведення профілактичних заходів, виховних бесід та використання ефективних стратегій реагування на конфлікти та прояви насильства.

2. Забезпечення партнерської взаємодії між адміністрацією закладу освіти та батьками. Така співпраця може реалізовуватися через батьківські збори, індивідуальні консультації, спільні профілактичні заходи, а також постійний обмін інформацією щодо поведінки учнів і можливих ризиків.

3. Організація процедур врегулювання конфліктних ситуацій у разі виявлення булінгу. Важливим є залучення шкільних служб примирення (медіації), використання медіаційних технологій для відновлення довіри між учасниками конфлікту та мінімізації негативних наслідків для постраждалих.

4. Залучення фахівців та зовнішніх служб. Йдеться про співпрацю з органами та установами системи профілактики правопорушень, соціальними службами, психологами, а також фахівцями, які здійснюють моніторинг негативного впливу, зокрема в цифровому середовищі.

5. Інформування учнів про служби допомоги та підтримки. Важливо забезпечити доступність інформації про гарячі лінії, соціальні служби, психологічну підтримку, а також створення у закладі освіти інформаційних куточків безпеки з контактами відповідних служб.

6. Організація різнопланової позакласної та виховної роботи. Це можуть бути спортивні секції, творчі гуртки, туристичні, волонтерські та патріотичні ініціативи, які сприяють конструктивному використанню вільного часу підлітків, зниженню рівня агресії та формуванню позитивних соціальних навичок.

7. Проводити бесіди та відкриті обговорення з учнями. Реалізація цього напряму потребує від педагогів володіння ефективними комунікативними техніками роботи з підлітками, уміння слухати та вести діалог у довірливій атмосфері. Важливо дотримуватися партнерського та демократичного стилю спілкування, що сприяє відкритості учнів, формуванню довіри та готовності говорити про проблеми, зокрема про випадки булінгу.

8. Створювати безпечне освітнє середовище в закладі освіти. Йдеться про організацію умов, у яких учні та педагоги можуть здійснювати навчальну й соціальну взаємодію без ризику проявів насильства, агресії чи приниження. Таке середовище має забезпечувати фізичну, психологічну, інформаційну та соціальну безпеку всіх учасників освітнього процесу, а також сприяти формуванню почуття емоційного благополуччя, взаємоповаги та довіри. Безпечне освітнє середовище є ключовою умовою ефективної профілактики булінгу та гармонійного розвитку підлітків [2, с. 98]

Додатково варто наголосити, що важливим чинником профілактики булінгу є формування у підлітків навичок емоційної саморегуляції, розвитку емпатії та відповідального ставлення до власної поведінки. Також ефективною є системна просвітницька робота, спрямована на формування культури ненасильницького спілкування та поваги до особистості.

Таким чином, реалізація зазначених умов у комплексі дозволяє створити безпечне освітнє середовище та значно знизити рівень проявів булінгу серед підлітків.

Для ефективної профілактики булінгу в закладі освіти необхідно реалізовувати комплекс взаємопов’язаних заходів, спрямованих на раннє виявлення проблеми, її попередження та формування безпечного шкільного середовища.

Зокрема, до таких завдань належать:

1. систематичне проведення опитувань учнів з метою виявлення випадків булінгу та рівня психологічного комфорту в шкільному колективі;
2. організація обговорень проблем булінгу під час класних годин, загальношкільних заходів і батьківських зборів, що сприяє підвищенню обізнаності всіх учасників освітнього процесу;
3. залучення учнів до створення правил поведінки (поведінкового кодексу) у школі, у співпраці з педагогами та батьками, що формує відповідальність за власні дії;

4. постійне педагогічне спостереження за міжособистісними взаєминами учнів у шкільному середовищі з метою своєчасного реагування на конфліктні ситуації;

5. підвищення рівня професійної підготовки педагогічного колективу щодо методів профілактики та запобігання булінгу.

Крім того, профілактична робота має охоплювати такі ключові напрями:

1. ознайомлення шкільної спільноти з сучасними проявами негативних соціальних явищ серед підлітків та формування єдиного розуміння поняття булінгу;

2. формування у здобувачів освіти правової культури, відповідальності за власну поведінку, розвиток активності, самостійності та творчого потенціалу;

3. розвиток у педагогів і батьків навичок розпізнавання проявів насильства та булінгу, як у поведінці дітей, так і у власних реакціях, з метою своєчасного реагування;

4. проведення профілактичних бесід, лекцій та зустрічей із фахівцями (соціальними працівниками, психологами, ювенальними інспекторами) щодо подолання агресивної поведінки;

5. організація конкурсів соціальної реклами, створення інформаційних матеріалів, проведення тренінгів, відеолекторіїв та інтерактивних занять, спрямованих на формування негативного ставлення до булінгу [26, с. 179].

Додатково варто зазначити, що важливим елементом профілактики є розвиток емоційного інтелекту учнів, навчання навичкам ненасильницького спілкування, а також формування атмосфери довіри в учнівському колективі. Саме поєднання адміністративних, педагогічних та соціально-психологічних заходів забезпечує комплексний підхід до подолання проблеми булінгу в закладі освіти.

Якщо розглядати завдання окремих учасників освітнього процесу у сфері профілактики булінгу в підлітковому середовищі, доцільно виокремити обов’язки керівника закладу освіти та класного керівника (куратора), які є ключовими фігурами у забезпеченні безпечного освітнього простору.

Відповідно до Закону України «Про освіту», директор закладу освіти виконує такі функції у сфері протидії булінгу:

1. забезпечує організацію та контроль виконання плану заходів із запобігання та протидії булінгу в закладі освіти;

2. розглядає звернення щодо неналежного реагування на випадки булінгу, подані учнями, батьками або законними представниками, та ухвалює відповідні рішення;

3. формує, затверджує та оприлюднює комплексний план профілактичних заходів, спрямованих на запобігання булінгу;

4. приймає заяви про випадки булінгу, ініціює службове розслідування, скликає комісію з розгляду таких ситуацій та організовує ухвалення рішень за його результатами;

5. у разі підтвердження фактів булінгу інформує відповідні підрозділи Національної поліції України.

У контексті профілактики булінгу важливо підкреслити, що ефективність роботи керівника значною мірою залежить від системності дій, оперативності реагування та співпраці з педагогами, психологічною службою та батьками. Саме така взаємодія дозволяє не лише фіксувати випадки насильницької поведінки, а й запобігати їх повторенню через створення безпечного та підтримувального шкільного середовища.

Щодо діяльності класного керівника (куратора) у напрямі профілактики булінгу в шкільному середовищі, вона передбачає комплексне виконання виховних, організаційних та просвітницьких завдань, спрямованих на створення безпечного освітнього простору для підлітків.

Зокрема, класний керівник здійснює такі основні напрями роботи:

1. Робота з учнями класу (підлітками): передбачає встановлення та узгодження правил поведінки в колективі, проведення профілактичних бесід щодо сутності булінгу, його форм і наслідків, формування навичок ненасильницького спілкування. Важливою складовою є підтримка учнів, які стали жертвами булінгу,

а також надання їм рекомендацій щодо алгоритму дій у кризових ситуаціях [59, с. 61].

2. Робота з батьками: спрямована на емоційну підтримку родин, чиї діти могли зазнати булінгу, зниження рівня тривожності та страхів, а також нормалізацію їхнього психоемоційного стану. Класний керівник організовує спільний пошук шляхів захисту дитини, підвищує педагогічну компетентність батьків, роз'яснює ознаки булінгу та інформує про шкільні механізми його попередження [9, с. 77].

У сучасних умовах важливим ресурсом профілактики булінгу виступають також цифрові платформи та інформаційні ресурси. Зокрема, значний потенціал має Інформаційний портал з протидії булінгу, який містить просвітницькі матеріали для учнів, педагогів, соціальних працівників і батьків. На ньому подано інформацію про причини, види та наслідки булінгу, способи його попередження, а також розміщено соціальну рекламу, відеоматеріали та інші інформаційні ресурси, спрямовані на формування нульової толерантності до насильства [13; 70, с. 7].

Таким чином, діяльність класного керівника у профілактиці булінгу є багатовекторною та передбачає поєднання індивідуальної роботи з учнями, взаємодії з батьками та використання сучасних інформаційних ресурсів для формування безпечного та підтримувального шкільного середовища.

Для зменшення проявів булінгу серед підлітків важливо цілеспрямовано впливати на їхній особистісний та соціальний розвиток, оскільки саме рівень сформованості соціальних навичок значною мірою визначає поведінкові моделі у взаємодії з однолітками.

Особливу увагу доцільно приділяти розвитку таких якостей:

1. емоційного інтелекту, що забезпечує здатність розпізнавати та регулювати власні емоції;

2. емпатії, як уміння розуміти почуття інших та співпереживати;

3. толерантності, яка формує повагу до відмінностей у поведінці, поглядах і зовнішності;

4. комунікативної компетентності, що сприяє ефективній взаємодії та конструктивному вирішенню конфліктів;

5. адекватної самооцінки, яка є основою психологічної стійкості підлітка.

Реалізація зазначених напрямів розвитку здійснюється спільними зусиллями педагогічного колективу, соціальних працівників та батьків. Така взаємодія дозволяє створити цілісну систему виховного впливу, спрямовану на профілактику агресивної поведінки та булінгу.

Для досягнення ефективного результату доцільно використовувати сучасні інноваційні форми та методи роботи, зокрема тренінгові заняття, інтерактивні вправи, групові обговорення, рольові ігри та соціально-психологічні практики, які сприяють активному засвоєнню соціально прийнятних моделей поведінки [4; 16].

Отже, можна узагальнити та доповнити рекомендації педагогічному складу закладу освіти щодо профілактики булінгу в підлітковому середовищі, які мають системний та практично орієнтований характер.

До основних з них належать:

1. Формування та впровадження чітких правил поведінки у шкільному середовищі, що передбачають нульову толерантність до будь-яких проявів агресії та булінгу.

2. Підвищення рівня професійної обізнаності педагогів щодо ознак, причин, форм та наслідків булінгу, а також сучасних методів його профілактики та подолання.

3. Забезпечення оперативного реагування на кожен випадок булінгу з обов’язковим аналізом ситуації та застосуванням відповідних виховних і дисциплінарних заходів.

4. Систематичне проведення просвітницької роботи з учнями та їхніми батьками з метою формування культури ненасильницької поведінки.

5. Налагодження ефективної партнерської взаємодії між педагогами, батьками та соціально-психологічною службою закладу освіти.

6. Постійне педагогічне спостереження за поведінкою учнів, своєчасне виявлення змін у соціальних взаєминах та емоційному стані підлітків.

7. Надання підтримки постраждалим від булінгу із забезпеченням конфіденційності та інформуванням про доступні служби допомоги (соціальні служби, психологічна підтримка, гарячі лінії).

8. Організація змістовної позакласної діяльності (гуртки, секції, тренінги, волонтерство), що сприяє розвитку соціальних навичок, співпраці та позитивної зайнятості підлітків.

9. Проведення періодичної діагностики соціально-психологічного клімату в класних колективах для виявлення ризиків виникнення булінгу та своєчасного реагування.

Додатково варто зазначити, що ефективність профілактики булінгу значною мірою залежить від створення у закладі освіти атмосфери довіри, підтримки та відкритості, де кожен учень має можливість бути почутим і захищеним. Саме така освітня модель сприяє формуванню безпечного середовища та зниженню рівня агресивної поведінки серед підлітків.

Для підлітків, які можуть виступати потенційними жертвами булінгу в освітньому середовищі, доцільно запропонувати також такі додаткові рекомендації:

1. Намагайтеся зберігати впевненість у собі, не демонструйте страху або розгубленості, адже це може посилювати поведінку кривдника.

2. Уникайте ситуацій, де можливе повторне виникнення конфлікту, змінюйте маршрут пересування або місця перебування в школі, якщо це необхідно для власної безпеки.

3. Використовуйте техніки саморегуляції (глибоке дихання, переключення уваги), щоб знизити рівень емоційного напруження у стресових ситуаціях.

4. Не відповідайте агресією на агресію, оскільки це може загострити конфлікт і погіршити ситуацію.

5. Фіксуйте випадки булінгу (за можливості зберігайте повідомлення, записи або інші докази), щоб мати змогу звернутися по допомогу більш аргументовано.

Щодо участі батьків у профілактиці булінгу серед підлітків, доцільно виокремити такі рекомендації, які сприяють формуванню безпечного та підтримувального сімейного середовища:

Створення вдома атмосфери емоційної безпеки, уникнення агресивної поведінки, приниження та фізичних покарань у взаємодії з дитиною.

Регулярне проведення довірливих бесід із підлітком щодо його шкільного життя, стосунків з однолітками та можливих труднощів.

Формування у дитини чіткої позиції неприйнятності будь-яких проявів насильства, як у ролі жертви, так і в ролі спостерігача чи агресора.

Розвиток у підлітка навичок емпатії, толерантності та відповідальної поведінки через особистий приклад батьків.

Своєчасне реагування на тривожні сигнали у поведінці дитини (замкнутість, страх іти до школи, різкі зміни настрою тощо).

Налагодження постійної взаємодії з педагогічними працівниками закладу освіти для обміну інформацією та спільного вирішення проблемних ситуацій.

Активна участь у батьківських зборах, тренінгах, консультаціях та інших профілактичних заходах, спрямованих на запобігання булінгу.

Таким чином, розроблені рекомендації для підлітків, батьків та педагогічного колективу формують комплексний підхід до профілактики булінгу у шкільному середовищі. Їх впровадження сприятиме зниженню рівня агресивної поведінки, зміцненню довіри між учасниками освітнього процесу та створенню безпечного освітнього простору для всебічного розвитку учнів.

На основі розроблених методичних рекомендацій було сформовано та впроваджено систему профілактичної роботи, що включала комплекс соціально-виховних і превентивних заходів для підлітків. Її апробація здійснювалася серед учнів підліткового віку Зеленогірському ліцеї Зеленогірської селищної ради, Одеської області.

Реалізовані заходи мали соціально-профілактичну спрямованість і були орієнтовані на формування у здобувачів освіти навичок ненасильницької поведінки, розвиток емоційного інтелекту та підвищення рівня відповідальності у

міжособистісній взаємодії. Важливим результатом стало зниження проявів булінгу в учнівському середовищі, а також покращення психологічного клімату в класних колективах.

Крім того, учні, їхні батьки та педагогічні працівники отримали додаткові знання щодо сутності булінгу, його форм, причин виникнення та ефективних способів запобігання. Це сприяло підвищенню рівня обізнаності всіх учасників освітнього процесу та формуванню спільної позиції щодо неприйнятності будь-яких проявів насильства у шкільному середовищі.

# ВИСНОВКИ

У бакалаврській роботі здійснено теоретичне узагальнення та обґрунтування підходів до профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти. Досліджено сутність булінгу, його причини, форми прояву та негативний вплив на психоемоційний стан і соціальний розвиток підлітків. Досягнута мета дослідження та виконані поставлені завдання дають підстави для формулювання загальних висновків щодо важливості системної профілактики булінгу, формування толерантних взаємин між підлітками та забезпечення сприятливого психологічного клімату в закладі освіти.

1. У ході виконання першого завдання дослідження розкрито поняття, сутність, різновиди та особливості прояву булінгу в умовах закладу освіти. Встановлено, що булінг є однією з актуальних соціально-педагогічних проблем сучасного освітнього середовища, яка проявляється у систематичному психологічному, фізичному, соціальному або кібернетичному насильстві щодо особи, яка не може самостійно себе захистити. Визначено, що булінг негативно впливає на психоемоційний стан підлітків, їхню самооцінку, міжособистісні взаємини, навчальну діяльність та процес соціалізації.

З’ясовано, що основними різновидами булінгу є фізичний, психологічний, економічний, сексуальний та кібербулінг, кожен із яких має свої особливості прояву в учнівському середовищі. Встановлено, що прояви булінгу в умовах закладу освіти можуть мати форму образ, приниження, ізоляції, погроз, поширення чуток, фізичного насильства або переслідування в соціальних мережах. Також визначено основні причини виникнення булінгу серед підлітків, серед яких особливості сімейного виховання, несприятливий психологічний клімат у колективі, низький рівень розвитку комунікативної культури та недостатня увага до проблеми з боку дорослих. Отримані результати свідчать про необхідність організації системної профілактичної роботи щодо попередження булінгу та формування безпечного освітнього середовища.

2. У ході виконання другого завдання дослідження уточнено та проаналізовано ключові поняття дослідження, а саме: «профілактика», «соціальна робота», «булінг», «підліток», «підліткове середовище». Встановлено, що профілактика булінгу є цілеспрямованою системою соціально-педагогічних, психологічних та виховних заходів, спрямованих на попередження проявів насильства, формування безпечного освітнього середовища та розвиток толерантних взаємин між учасниками освітнього процесу.

З'ясовано, що соціальна робота у сфері профілактики булінгу передбачає комплексну діяльність фахівців, спрямовану на виявлення причин конфліктної поведінки, надання підтримки підліткам, захист їхніх прав та створення умов для гармонійного соціального розвитку особистості. Визначено, що булінг є формою агресивної та систематичної поведінки, яка супроводжується психологічним, фізичним, соціальним або кібернетичним насильством і характеризується нерівністю сил між учасниками взаємодії.

Також уточнено, що підліток –це особистість, яка перебуває на етапі інтенсивного фізичного, психологічного та соціального розвитку, для якого характерні емоційна нестабільність, потреба у самоствердженні та підвищена чутливість до впливу оточення. Встановлено, що підліткове середовище є важливим чинником формування поведінки та системи цінностей підлітків, оскільки саме в колективі однолітків відбувається активний процес соціалізації, формування міжособистісних взаємин і моделей поведінки. Отримані результати дали змогу поглибити теоретичне розуміння проблеми профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти.

3. У ході виконання третього завдання дослідження визначено основні принципи та методи соціальної роботи з підлітками у контексті профілактики булінгу. Встановлено, що ефективна соціальна робота щодо попередження булінгу ґрунтується на принципах гуманізму, конфіденційності, добровільності, індивідуального підходу, толерантності, партнерської взаємодії та дотримання прав дитини. З'ясовано, що важливе значення у профілактичній діяльності має створення безпечного та сприятливого освітнього середовища, яке забезпечує

психологічний комфорт, взаємоповагу та підтримку між усіма учасниками освітнього процесу. Визначено, що соціальна робота з підлітками у сфері профілактики булінгу реалізується через використання різноманітних методів, серед яких: бесіди, тренінги, консультації, соціально-педагогічна діагностика, анкетування, спостереження, рольові ігри, профілактичні заняття, інформаційно-просвітницька робота та групові форми діяльності. Встановлено, що важливу роль у профілактиці булінгу відіграють інтерактивні методи роботи, які сприяють розвитку комунікативних навичок, емпатії, навичок конструктивного вирішення конфліктів та формуванню толерантної поведінки серед підлітків. Також з'ясовано, що ефективність соціальної роботи значною мірою залежить від співпраці соціального педагога, практичного психолога, педагогів, батьків та учнівського колективу. Отримані результати свідчать про необхідність комплексного та системного підходу до організації профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти.

4. У ході виконання четвертого завдання дослідження охарактеризовано технології соціальної роботи, професійні функції соціального працівника та розроблено рекомендації щодо профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти. Встановлено, що технології соціальної роботи у сфері профілактики булінгу спрямовані на попередження проявів агресивної поведінки, формування безпечного освітнього середовища, розвиток навичок ненасильницького спілкування та підтримку позитивного психологічного клімату в учнівському колективі.

З'ясовано, що у практиці соціальної роботи найбільш ефективними є такі технології, як соціально-педагогічний супровід, профілактичні тренінги, консультативна робота, медіація, арт-терапевтичні методи, інформаційно-просвітницькі заходи, групові форми роботи та технології розвитку життєвих навичок. Визначено, що важливе значення має раннє виявлення випадків булінгу, проведення профілактичної роботи з підлітками, надання підтримки постраждалим та організація взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Також охарактеризовано професійні функції соціального працівника у сфері

профілактики булінгу, серед яких: діагностична, профілактична, консультативна, захисна, організаційна, посередницька та просвітницька. Встановлено, що соціальний працівник виконує важливу роль у координації профілактичної діяльності, формуванні толерантного середовища, розвитку комунікативної культури підлітків та налагодженні співпраці між учнями, педагогами й батьками.

Проведене дослідження не охопило всіх аспектів проблеми, тому в подальших наукових розвідках доцільно зосередити увагу на більш глибокому вивченні особливостей профілактики булінгу серед підлітків в умовах закладу освіти, зокрема щодо впровадження інноваційних соціально-педагогічних технологій та програм формування безпечного освітнього середовища. Перспективним також є дослідження впливу сімейного виховання, міжособистісних взаємин у підлітковому колективі та цифрового середовища на виникнення і поширення булінгу серед учнівської молоді. Важливого значення набуває аналіз ефективності різних методів і форм соціальної роботи, спрямованих на попередження булінгу, розвиток емоційного інтелекту, навичок ненасильницького спілкування та формування толерантної поведінки серед підлітків.

# СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрієнкова В. Л., Байдик К., Войцях Т. В. Запобігання та протидія проявам насильства : діяльність закладів освіти : навч.-метод. посіб. Київ : Нічога С. О., 2020. 196 с.

2. Бойчук П. М., Козігора М. А, Романюк А. М. Булінг як соціально-психологічне явище у сучасному освітньому просторі. Академічні студії. Серія «Педагогіка», 2(3). 2021. С. 10-16.

3. Булінг –важлива проблема для дітей в Україні. ЮНІСЕФ розпочинає кампанію проти булінгу [Електронний ресурс]. Режим доступу : https://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_31252.html(дата звернення: 20.07.2018).

4. Безп'ятчук Ж. Булінг у школі : чому українські діти такі жорстокі? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-44425003 (дата звернення: 01.11.2023).

5. Лалак Н. В., Пеняк В. В. Шкільний булінг як актуальна педагогічна проблема сьогодення. *Молодий вчений*. 2019. № 1. С. 132-136.

6. Стельмах С. Вікові аспекти виникнення булінгу серед дітей. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 2016, 133, 204–209.

7. Борщевська А. (2014). Булінг у школах як чинник психічного нездоров'я. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Медицина, 6, 48–52.

8. Годецька Т. (Fedorchenko, T.) (2023). Bullying prevention among school students in institutions of general secondary education as a pedagogical problem. Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education, 27(2), 253–267. https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-253-267

9. Закон України «Про освіту». № 2145-VIII від 05.09.2017 URL:https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19

10. Лубенець І. (2018). Насильство (булінг) у шкільному середовищі:кримінологічна характеристика та заходи запобігання: монографія. Харків: ДНДІ МВС України, «Мачулін». 278 с.

11. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна, 2013. Вип. 33. С. 85-88.

12. Журавель Т. В. Соціальна профілактика як напрям соціально педагогічної діяльності : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 312 с.

13. Поляничко А., Захарченко М. Профілактика булінгу у шкільному середовищі. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/29963/1/40_Poljanuchko_Zaxarchenko.pdf (дата звернення: 25.10.2023).

14. Трофіменко В. Профілактика як об'єкт наукових досліджень вітчизняних та іноземних вчених. URL: https://www.ceeol.com/search/articledetail?id=885599 (дата звернення: 20.10.2023).

15. Коляда Н., Левченко Н. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Умань : «ВІЗАВІ», 2018. 337 с.

16. Козирєв М. П. Соціальна педагогіка : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 352 с.

17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу: Закон України No 2657-VIII від 18 грудня 2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19 (дата звернення: 20.07.2021).

18. Соболь Є. Ю., Корнійченко А. О. Булінг в освітньому середовищі – детермінанти та форми. Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.Серія: Право, 2020. No 8. С. 4-9.

19. Кривоконь Н. І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні : навч. посіб. Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2012. 320 с.

20. Орешета Ю. В. Фахівці із соціальної роботи як ключові суб'єкти сфери соціальної роботи. *Грані*. 2014. № 4. С. 124-129.

21. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 10.11.2023).

22. Сорочан Д. О. Булінг: поняття, історія існування, характеристика. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 6. С. 12-19.

23. Лалак Н. В., Пеняк В. В. Шкільний булінг як актуальна педагогічна проблема сьогодення. *Молодий вчений*. 2019. № 1. С. 132-136.

24. Бриндіков Ю. Соціально-педагогічна профілактика булінгу в підлітковому середовищі. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021 № 40. С. 224-227.

25. Павелків Р. В. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Кондор Видавництво, 2015. 469 с.

26. Чумак В. В. Вікова психологія : навч. посіб. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. 192 с.

27. Ворощук О., Ступарик С. Прояви та шляхи ефективної профілактики булінгу в підлітковому середовищі. URL: https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/esu/article/view/2598/3034 (дата звернення: 25.10.2023).

28. Інформаційний портал з протидії булінгу. URL: https://ayhunkoil13.wixsite.com/antibullyingportal (дата звернення: 25.11.2023).

29. Кацавець Р. С. Вікова психологія : навч. посіб. Київ : Алерта, 2019. 112 с.

30. Бакуліна О. С., Тернопільська В. І. Актуальність питання соціальної політики в Україні. *Східна Європа : економіка, бізнес та управління*. 2020. № 1. С. 191-194.

31. Тернопільська В. І., Бакуліна О. С. Управління соціальними проектами : формування цілей та доцільність їх реалізації. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 39. С. 309-312.

32. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота : навч. посіб. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

33. Агарков О. А., Арабаджиєв Д. Ю., Єрохина Т. В. Технології соціальної роботи : навч. посіб. Запоріжжя : Мотор Січ, 2015. 487 с.

34. Омельченко С. О., Тернопільська В. І., Чернуха Н. М. Соціальна робота : реалії та виклики часу : навч.-метод. посіб. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2021. 219 с.

35. Лалак Н. В., Пеняк В. В. Шкільний булінг як актуальна педагогічна проблема сьогодення. *Молодий вчений*. 2019. № 1. С. 132-136.

36. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота : навч. посіб. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

37. Тернопільська В. І., Бакуліна О. С. Управління соціальними проектами : формування цілей та доцільність їх реалізації. *Інфраструктура ринку*. 2020. № 39. С. 309-312.

38. Михайленко О. В. Соціально-педагогічна підтримка дітей та підлітків, що опинилися у складних життєвих обставинах: теоретичні аспекти. URL: http://erpub.chnpu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/862/1/Соціальнопедагогічна%20підтримка%20дітей%20та%20підлітків%2C%20що%20опинилися%20у%20складних%20життєвих%20обставинах.pdf (дата звернення: 19.11.2023).

39. Маннапова К. Р. Роль життєстійкості у подоланні складних життєвих ситуацій. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. С. 75-78.

40. Грішин Е. Складна життєва ситуація як передумова формування резильєнтності особистості. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди*. 2021. № 65. С. 25-41.

41. Чіп Р. Психологічні особливості переживання життєвої кризи особистістю в ранньому юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології розвитку особистості.* 2011. № 1. С. 289–296.

42. Шевелева М. О. Сутність соціальних проблем неповнолітніх, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Наукові записки кафедри педагогіки.* 2014. № 35. С. 196-202.

43. Holmes L. Understanding professional competance : beyong the limits of functional analysis. URL: http:// www.re-skill.org.uk/relskill/profcomp.htm. (дата звернення: 24.11.2023).

44. Задунайська Ю. Формування професійної компетентності вчителя іноземної мови початкової школи. URL: https://pedagogy.lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2016/10/Стаття-1.pdf (дата звернення: 21.11.2023).

45. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019. № 2671-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 10.11.2023).

46. Соціальний працівник. URL: https://dnp.dcz.gov.ua/publikaciya/socialnyypracivnyk#:~:text=Соціальний%20працівник%20-%20професійно%20підготовлений%20фахівець,сім'єю%20або%20групою%20людей (дата звернення: 21.11.2023).

47. Провоторова Н. В. Комунікативна культура соціального працівника як чинник його професійної компетентності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2015. № 1. С. 314-322.

48. Мельничук О.Ф. Правові засоби протидії булінгу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Серія «Право». Випуск 55. Том 2. С. 44–47.

49. Кулешова О.В., Міхеєва Л.В. Булінгв освітньому середовищі : аналіз, шляхи подолання.Науковий вісник Херсонського державного університету.Серія «Психологічні науки». Вип. 1. Херсон, 2019. С. 154-158.

50. Кормило О. Явище булінгу в освітньому просторі. Проблеми гуманітарних наук. Серія: Психологія, 2015.No 37. С. 174-187.